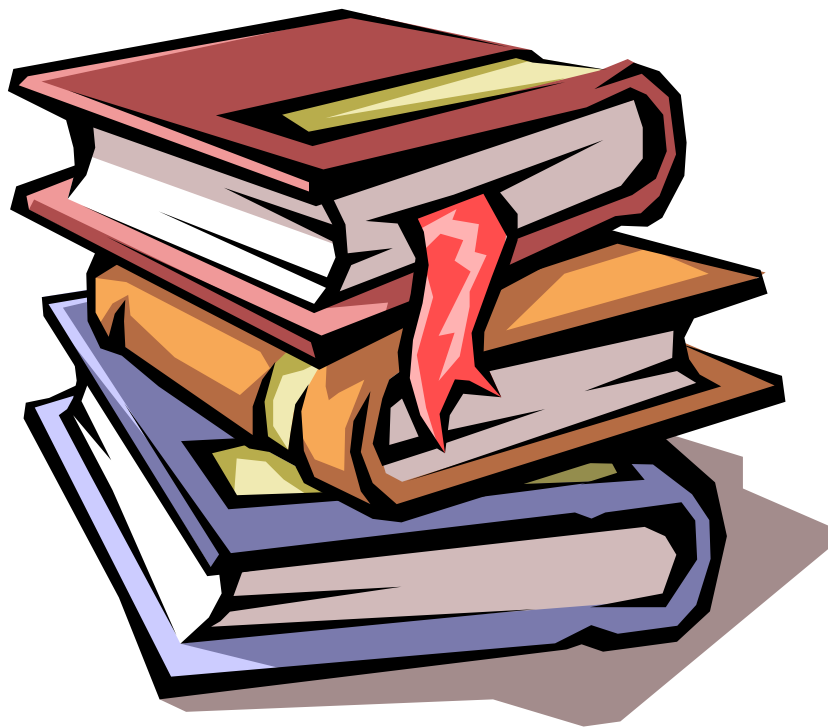

Magyar irodalmi fogalomtár

az érettségihez

Tartalomjegyzék

Irodalmi alapfogalmak	3
Az irodalom médiumai	8
Esztétikai minőségek, hangnem, modalitás	11
Poétikai alapfogalmak.....	13
Az epika műneme.....	13
A regény	19
Az elbeszélő műfajok néhány elemzési szempontja.....	22
A dráma műneme	25
A dráma műfajai	26
A líra műneme	33
A líra műfajai	33
Átmeneti műfajok.....	35
A költői nyelv	36
Líra, elemzési szempontok.....	39
Művelődéstörténeti korszakok.....	41
Tárgymutató.....	48

Irodalmi alapfogalmak

Irodalom: Literatúra, a szó eredeti és ma is használt legtágabb értelemben a maradandóan rögzített és szélesebb körű nyilvánosság számára szóló szövegek összessége. Szűkebb értelemben a művészi igényű irodalmat jelenti, amit megkülönböztetésül *szépirodalomnak* szoktunk nevezni. Az irodalom fogalma másfelől szűkebb is az írásbeliség fogalmánál. Az *ősi kultúrák és a folklór* szövegei, amelyek *szájhagyományban* maradtak fenn, e szempontból átmeneti formák, mintegy rögzítésük módja nem teszi lehetővé a nagyobb fokú stabilitást, a szöveg voltaképpen csak változatként létezik. A szépirodalmat az irodalomtól általában esztétikai alapon különböztetjük meg. A szépirodalom azon írásművek összessége, amelyek értékstruktúrájában az esztétikai érték az uralkodó értékfajta. Az esztétikai értéknek két fő fajtája létezik, a *művészi igazság* és a *szépség*.

Hagyomány: Tradíció. A művészi ágak és műfajok a fejlődés szakadatlan változásában egyúttal meg is őrződnek, gyarapodnak és mélyülnek. A hagyomány és újítás dialektikája azt jelenti, hogy a művészi alkotás mindig a hagyományokra támaszkodva szakít a hagyományok egy részével, és az újítás mozzanata, mihelyt megszületett, egyúttal hagyományt is teremt.

Irodalmiság változó fogalma: Az irodalom a legtágabb értelemben felfogott fogalomkörén belül érték és társadalmi funkció tekintetében egyaránt elkülönül két szféra, amelyek közül az egyik művészeti, a másik nem művészeti értéket képvisel. Az előbbit az antikvitástól a 18. századig a költészet, az utóbbit a próza terminussal jelölték. A reneszánsz idején azonban a költészetet és a szónoklatot együttesen a *litterae humaniores* (humán irodalom) műszóval kezdték emlegetni, s a 18. század második felétől a *litteratura* szó is elterjedt ilyen jelentéssel. Ezzel párhuzamosan a költészet és a próza jelentése is megváltozott. Végezetül a szónoklat fogalma is elkülönült, s így alakult ki az irodalom szó szűkebb értelmezése, a művészeti igényű irodalom.

Művész, esztétikai értékek szempontjából megkülönböztetünk *irodalmi és irodalom alatti* minőségeket. A társadalmi fejlődés során az uralkodó közízlésben végbemenő változások rendre átalakították az irodalom és irodalom alatti fogalmának aktuális tartalmát, ahogyan a középkori szemlélet számára irodalom alatti „pogány” antik írások a reneszánsz idején az irodalmiság klasszikus mércéjévé váltak, a középkori irodalom vezető műfajai – lovagi históriák, - pedig folklorizálódtak, irodalom alatti formákban éltek tovább, vagy ahogyan a romantika idején a népköltészet vált a hivatalos irodalom mintaképévé. E folyamatok ma

is érzékelhetők az olyan vitákban, amelyek például a szórakoztató irodalom különféle műfajainak egyenrangúsága körül folynak. Ezek egyik lehetséges megoldását az az álláspont nyújtja, amely a reális társadalmi szükségleteket kielégítő irodalmi műfajok közt nem állít fel elvont értékhierarchiát, csupán a torzult igényekre építő szennyirodalmat (pl. pornográfia, giccs) ítéli irodalom alattinak.

Irodalomtudomány: Hagyományos felfogás szerint két nagy ága van, az irodalomtörténet-írás és az irodalomelmélet.

Az irodalomtörténet-írás sajátossága, hogy a kifejtés szerkezetének alapja az *időrend*. Tárgykörének jellegzetességeit úgy sorakoztatja fel, ahogy azok a kialakulás és az átalakulás folyamatában követték egymást. Legszűkebb tárgykörű ágazata, s egyben minden szélesebb körű összegzés nélkülözhetetlen alapja a műelemzés, amely egy irodalmi mű keletkezésének történetére, formaszervezetének és tartalmi vonásainak értékelésére vállalkozik. Tárgyi tekintetben az irodalomkritikai tevékenységgel rokon. Az egyes művek elemzéseinek eredményeit az irodalomtörténet-írás eltérő mélységű és elvonatkoztatási szintű elemzésekben kapcsolja össze. Pl. egyetlen alkotó, alkotói körök, műfajtörténet, eszmetörténet, stílustörténet, etnikumok, nemzetek, kontinensek.

Az irodalomelmélet a tények mögött meghúzódó általános törvényszerűségeket kutatja. *Általános irodalomelmélet:* a szépirodalom teoretikus szempontból átfogó törvényszerűségeit kutatja. *Irodalmi stilisztika:* nyelvi megformálásra vonatkozó ismeretek. *Irodalmi prozódia:* a nyelvi hangzásbeli formákat vizsgálja.

Műfajelmélet: irodalmi műfajok mibenlétét, rendszerezésük mikéntjét, fejlődésük általános törvényszerűségeit kutatja. *Irodalomesztétika:* érintkezési pont az esztétikával. Lásd ott.

Intertextualitás: 'szövegköziség, szövegek közöttiség'

A különböző szövegek között kimutatható hasonlóság, esetleg azonosság. Szövegalkotó, szöveg átalakító eljárásaként valamely szövegbe szó szerint vagy célzásszerűen (*célzás*, allusio) beépített másik szöveg Gyakori a retorikai műfajokban. Például a *prédikációkban* a Szentírásból idéznek, vagy ünnepi köszöntőkben lírai részletek, bölcs mondások, közmondások stb. nyitó és/vagy zárógondolatként jelennek meg. Pl. *Arany János Magányban* című versében a Szózat fordulatait idézi be:

Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér – a szabadság kovásza –
Posvány maradjon, hol elönteték.
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott hol a mártír-tetem
Magát kiforrja csendes földi rögben:
Légy hű, s bízzál jövődbe, nemzetem.

Evokáció: (lat.) 'előhívás, felidézés'. Olyan művészi szövegalakítási mód, amelyben az író más szerzőktől származó részleteket illeszt a művébe. Az idézés célja többféle lehet, például portrénkészítés, tisztelgés stb. Szerepversekben is gyakran találkozunk evokációval. Lehet evokáció egy-egy mintának tekintett versforma, téma, szerkesztési forma stb. követése is, pl. Zrínyi eposzának Homéroszt és Vergiliust idéző témamegjelölése.

Irodalmi-poétikai értelemben a nyelvi jelek elsődleges szerepükön -a jelentésen túl, többletszerepet, úgynevezett felidéző szerepet kapnak. A nyelv különböző szintjein érvényesülhet e másodlagos funkció, s felidézhetünk valakit, az ejtémódja, szóhasználata alapján, egy művet, egy műfajt a stílusa, a motívumai, a témaválasztása stb. alapján. Evokatív

- erejű a tájnyelvben leírt beszéd:

pl. *Nem hallod, hogy óf? Ki az ágyból. Elég volt a heverésből, mécc a disznót legeltetni!*

(Móricz Zsigmond: *ÁRVÁCSKA*);

- a Biblia gondolatpárhuzamai,
Az ember gyöngö: félve néz feléd,
mint egykor a tanítvány mesterét,
Nehéz időkben megtagad...

(Arany János: *Évnapra*);

- az archaizálás
Barátaim egyenkint elhagytak,
akikkel jót tettem, megtagadtak;
akiket szerettem, nem szeretnek,
akikért ragyogtam, eltemetnek.

(Babits Mihály: *Ősz és tavasz között*);

- valamely közismert műből való idézet
Eldobtad a tiszteletes gyászt,
Korán vetéd el azt, korán.
Maglehet, e gyász néha-néha
Emlékeztetett volna rám:
És eldobád - hajh, mint csalódtam! -
Azt is aminél egyebet
Alig szerettél bennem: egykor
Hiú bálványod...nevemet.

Arany János: *A honvéd özvegye* Petőfi Sándor *Szeptember végén* című versét idézi fel.

- Az evokáláson alapul a stílusparódia.

Folklór: néprajz. Szellemi néprajz: azoknak a szóban, zenében, tárgyakban, díszítésben, szertartásokban, szokásokban fennmaradt hagyományoknak az összessége, amelyek művészileg értékelhetők, amelyekből antropológiai (embertani) tanulságok vonhatók le.

Magába foglalja azokat a tényezőket, amelyek a nép saját életmódjából, munkájából, szórakozásából, ünnepeiből, vallásgyakorlásából, gyógyító eljárásaiból, természet megfigyeléséből, születési, párvasztási, házassági, felnőtté avatási, halottbúcsúztató szertartásaiból származnak. Tárgyi néprajz: magába foglalja a lakóhelyi tárgyak, berendezések, munkaeszközök, gyermekjátékok, a ruházat, az étkezés, állattartás, növénytermesztés, a ház körüli létesítmények s a temetkezés tárgyainak kialakítását.

Olyan hagyománykincs, amely kimeríthetetlenül kínálja témáit, stiláris motívumait, módszereit, eszközeit a „magas művészet” művelőinek.

Népköltészet: A folklóron belül az irodalmi alkotások összessége, mely magába foglalja az epika, a líra és a dráma műfajait, illetve ezek kombinációit. Ide soroljuk a történeti mondákat, meséket, legendákat, melyek szerzői ismeretlenek, s amelyek a népi közösségekben alakultak ki. Ide tartoznak a balladák, a regölők, a dalok, a népi imádságok, varázsszövegek, bájolók, ráolvasók, az orvoslás szövegei, a siratóénekek, a gyermekmondókák, altatók. Ismeretesek népi színjátékok is, melyek párbeszéd formában maradtak fenn, például betlehemesek, menyegzői verses szövegek.

Interkulturalitás: kultúrák egymásra-hatása, kultúrák közötti kommunikáció.

Kultusz: latin ’ápolás’. Általában fokozott tisztelet, túlzó megbecsülés, imádat.

A vallásban egy közösség által meghatározott időben, formában és helyen végzett szent cselekmény, amely kapcsolatot létesít a transzcendens hatalmakkal, a hívőket és a természetfeletti erőket közösségben egyesíti. Egy vallási rendszer rítusainak összessége. Létezik *irodalmi kultusz* is, ahol egy-egy szerzőt vagy művet övez rituális elemeket is felvonultató tisztelet. (emlékhelyek, emléktárgyak, évfordulók, megemlékezések)

Filozófia: görög *philosz*+*sophia* ’a bölcsesség szeretete. A lét alapelveivel, az embernek a világmindenségben elfoglalt helyével, a történelemmel, a gondolkodással, Istennel, a metafizika nagy kérdéseivel foglalkozó koncepciók egésze. A filozófiát alapvetően ma is az antik hagyományok alapján osztják fel diszciplinákra. Eszerint az alapvető ágai:

- Végső princípiumokkal foglalkozik *a metafizika*
- Létezéssel – *ontológia*
- Megismeréssel – *ismeretelmélet (episztemológia)*
- Ember lényegével – *antropológia*
- Szaktudományokhoz kötődően ismerünk természet-, történet-, nyelv-, jog-, társadalom-, politika-, gazdaság-, tudomány-, vallásfilozófiát.
- Gondolkodás törvényeit vizsgáló – *logika*
- Az érzéki megismerés sajátosságaival, a valóság művészi elsajátításával illetve a műalkotás létezésével foglalkozó – *esztétika*
- Az emberi magatartással – *etika*.

Esztétika: görög 'aiszteszisz' – érzékelés, észlelés. Az újkori filozófia egyik ága, létrejötté összefügg az autonóm művészetek kialakulásával. Kant, mint az érzéki megismerés tudományát határozta meg. Az esztétika ilyen értelmezése ellen szól, hogy az esztétikai jelenség befogadása nem korlátozódik csupán az érzékelés területére, a folyamatban az érzet és a gondolat többnyire együtt vesznek részt. A másik problémát az jelenti, hogy a kanti értelmezésbe nem foglalható bele a művészi teremtés területe, csupán a recepció. Már a klasszikus német filozófia bevezette a művészet filozófia tudományát, ahol a filozófia érdekében többé már nem a szépség, hanem a művészetekben megnyilvánuló igazság vált elsődlegessé. Hegel generációja abból a megfontolásból, hogy a művészet nem pusztán a szép minőségeiből áll, hogy vannak szatírikus, komikus stb. minőségek, a szép csak egy lett közülük, az esztétikát a jelenségformák esztétikumának tudományaként fogta fel.

Etika: görög 'szokás'. Az erkölcsről szóló filozófiai tudomány. Legfontosabb tárgya az emberi cselekedetek, melyek megítélése során vagy a cselekedeteket kísérő érzület illetve szándék (szándék etika), vagy pedig a cselekedet következménye (következmény etika) a kiinduló alap. Egyes gondolkodók, pl. Hegel a közösségi élet objektív rendjét helyezi vizsgálódása előterébe. Az etika egyik alapkérdése az, hogy vajon az erkölcsi akarat illetve az értéktételezés kapcsán az emberrel vele született képességgel vagy a mindenkori közösségi tapasztalatnak kitett relatív érvényességgel kell -e számolnunk.

Erkölc: Azoknak a szabályoknak, értékeknek, magatartási és cselekvési formáknak az összessége, amelyek egy adott kultúra közössége által jónak és helyesnek tart, és betartásukat kötelezőnek ismeri el. Az erkölcs a történelem során különböző *normákat* állított fel. Az erkölcs a különböző vallási rendszerek és világi bírászkodás alapja. Meghatározója nem a törvény, hanem a belső meggyőződés.

Hermeneutika alapfogalmai (*alkotás, befogadás, megszólított, címzett, olvasat, jelentés, jelentésrétegek, nyitott mű, értelmezés, értékelés*): A hermeneutika a **műalkotások megértésének és értelmezésének** elméletét és gyakorlatát jelenti. A modern hermeneutika újszerűsége és jelentősége abban áll, hogy az alkotási folyamat három komponense: az alkotó, a mű és a befogadó közül ez utóbbira helyezi a hangsúlyt, tehát nem a mű szerzőjét és nem is magát a műalkotást, hanem a mű olvasóját, nézőjét vagy hallgatóját állítja vizsgálódásának középpontjába. Ez korántsem magától értetődő dolog, ugyanis egészen a XIX. század végéig úgy tartották, hogy a művet kizárólag az alkotó hozza létre, jelentését és mondanivalóját is ő határozza meg, a művel kapcsolatban tehát az eredeti szerzői szándék a döntő tényező. A XX. század elejétől a szláv strukturalista iskolák és az angolszász újkritikusok kezdték úgy gondolni, hogy a szerző eredeti szándéka nem számít, a kész műalkotás elszakad az alkotójától és önálló életre kel, és ezért maga a műalkotás a legfontosabb tényező, aminek jelentését elsősorban formája és szerkezete határozza meg. A gadameri hermeneutika és az erre épülő recepcióesztétika a

XX. század második felében tovább megy: a befogadót is bevonja a műalkotásba. Hans Georg Gadamer azt mondja, hogy **a mű nem létezhet a befogadó nélkül**, aki nem csupán elfogadja azt, amit a mű mond, hanem maga alkotja meg a mű jelentését. Tehát olvasóként, nézőként vagy hallgatóként a befogadó is része a műalkotásnak. A mű megértése, értelmezése és elemzése során tehát beszélgetés, párbeszéd folyik az alkotó, a mű és a befogadó között. Gadamer ezt úgy fogalmazza meg, hogy a mű jelentése, mondanivalója "nem az, amit a szerző, az alkotó eredetileg mondott, hanem az, amit akkor mondott volna, ha én lettem volna a beszélgetőpartnere". A közhiedelemmel ellentétben a műalkotás tehát nem válaszokat ad az élet nagy kérdéseire, hanem kérdéseket vet föl. Mindezekből viszont az következik, hogy a műalkotásoknak nemcsak egyfajta értelmezése létezik, hanem minden mű többféleképpen is értelmezhető, azaz a műértelmezés során nincs királyi út, a műveknek nincs örök, nagykönyvben rögzített értelmezése: egy műalkotás minden korban és minden ember számára mást és mást jelent. **Recepció** az a folyamat, melynek során a befogadó személy megismerkedik valamely művel. Ennek során megérti, értelmezi és értékeli a művet, s ennek során hozzáadja sajátos élettapasztalatát és vonatkozó ismereteit. Kialakítja saját **olvasatát, értelmezését**. Bizonyos irodalmi művek csak korlátozottan fogadhatók be előzetes (poétikai, esztétikai) ismeretek nélkül.

Az irodalom médiumai

Könyvnyomtatás: A 15. század közepe új korszak kezdete a könyvkultúra, s általában az emberi művelődés történetében. Gutenberg találmányával - ennek lényege a betűk sorozatgyártásának, azaz egyforma betűk sokszorosításának a lehetősége, majd az e betűkből készített szedésről a sajtó felhasználásával történő több (szükség esetén több száz, sőt több ezer) azonos példány készítése - a kézzel írott könyv (a kódex) mellett megjelenik a nyomtatott könyv. Ez fokozatosan visszaszorítja a kézzel írott könyvet, s az írásos gondolatközlésben szinte egyeduralmukodóvá válik. A nyomtatott könyvnek óriási szerepe lesz a műveltség, az irodalom terjesztésében, a tudomány népszerűsítésében. Mozgósító és agitatív erejét egészen napjainkig igénybe veszik a különböző politikai, társadalmi és kulturális mozgalmak is.

A könyvnyomtatás feltalálása a 15. század közepén társadalmi szükséglet volt. A 13. században megindult itáliai és nyugat-európai polgárosodás, a polgárság gazdasági tevékenysége, az alsóbb szintű iskolák fejlődése és az egyetemek kialakulása, valamint a világi tudományok, a humanista műveltség kifejlődése és az értelmiségi réteg számszerű gyarapodása olyan mértékben fokozta az írásbeliséget és növelte meg a könyvek iránti társadalmi igényt, hogy ezt a keresletet kézi másolással már nem lehetett kielégíteni.

A németországi, mainzi patrícus családból származó Johannes Gutenberg (1400 körül - 1468) már az 1430-as évek végén kísérletezett a nyomtatással, de nyomtatványai csak az 1440-es évekből maradtak ránk. A feltalálás pontos időpontja így ismeretlen, a

könyvtörténeti kutatók ezért az 1440. évet fogadták el nemzetközi közmegegyezéssel. A találmány 400. évfordulóját a német nyomdászok kezdeményezésére világszerte 1840-ben ünnepelték, az erre az alkalomra kiadott emlékkönyv részére írta Vörösmarty Mihály a Gutenberg-albuma című művét.

Gutenberg mainzi műhelyének ránk maradt ismert nyomtatványai jórészt kisebb művek: népkönyvek, kalendáriumok, búcsúlevelek, imádságok, latin nyelvű könyvek (donatusok) és egy papi bulla. Főműve, a gazdagon díszített, 42 soros Biblia, amely napjainkig a könyvnyomtatás egyik legszebb alkotása, 1450 és 1456 közt készült. A 15. században, amely időszakot az ősnymdászat korának nevezi a könyvtörténet, Németország 55 városában s Európa majdnem minden országában ismertté vált Gutenberg találmánya.

Mátyás uralkodása alatt (korábban, mint Angliában vagy Spanyolországban!), 1473. június 5-én készült el az első, Magyarországon nyomtatott könyv, a magyar történelmet összefoglaló *Chronica Hungarorum*. A könyvet a Rómából Budára hívott, német származású nyomdász, Hess András nyomtatta. Hess sajtója alól 1473-ban még két könyv került ki, azután megszűnt a budai Hess műhely.

Évtizedekig nem dolgozott könyvnyomtató az országban, a budai könyvárusok külföldön nyomtattak könyveket Magyarország számára. Ezek közül kiemelkedik az 1488-ban Brünmben (majd még ugyanabban az évben Augsburgban is) kiadott, sok fametszettel díszített Thuróczy-krónika.

A XVII. században Hollandiában indul fejlődésnek a tipográfia. Amszterdamban végzi tanulmányait Tótfalusi Kis Miklós. Tanítómestere a kitűnő metsző, Blaeu. Saját betűivel nyomtatja ki magyar bibliáját, számos országba szállít betűiből, s a grúz ábécét is megalkotja az írott betűk alapján.

Digitális közvetítés, hipertext: A XX. század közepén kezdődött, gyorsuló ütemben zajló digitális forradalomból az irodalom is kivette a maga részét. Az új médiumban -- az internetben --, valamint natív kifejezési formájában, a hipertextben sokan az esélyt látták arra, hogy megvalósuljon a barthesi értelemben vett ideális szöveg: "[e]bben az ideális szövegben számos és sokrétű hálózat akad, amelyek úgy alkotnak játékteret egymással, hogy egyik sem képes elfedni a másikat. Ez a szöveg nem a jelentettek struktúrája, hanem a jelentők galaxisa; nincs kezdete, reverzibilis, több bejárattal rendelkezik, melyek közül egyik sem nyilvánítható nyugodt szívvel főbejáratnak."

A hipertextben számos olyan lehetőség rejlik, amely eddig elképzelhetetlen perspektívákat nyitott meg az irodalomban is. A dokumentumok, illetve azok szegmensei közt közvetlen kapcsolatot biztosító linkelhetőség kiszabadította az írást a linearitás korlátai közül: a linkek révén könnyűszerrel valósíthatók meg olyan narratív struktúrák, amelyeket a nyomtatásban megjelent szövegek a legrafináltabb írói fogások révén sem tudtak létrehozni. A nem-szöveges információhordozó elemek (kép-, hang-, videofájlok stb.) beágyazásával közel kerültünk egyfajta totális *Gesamtkunstwerk* megvalósításához; az azonnali olvasói visszacsatolásnak a lehetősége, valamint az aktív olvasói hozzáállást sürgető szövegstruktúrák pedig összefoldozni látszanak azt a szakadást, amely "a szöveg

előállítója és felhasználója, tulajdonosa és vásárlója, írója és olvasója" között az irodalomban fennáll: az olvasó a szöveg egyszerű fogyasztójából annak létrehozójává, társszerzőjévé lép elő. "A számítógép megjelenésével alapvető fordulóponthoz érkezett az irodalom. A lineáris olvasás és írás szerintem előbb-utóbb eltűnik. A szöveg egy újabb dimenziót kap. Hasonló változás történhet az irodalomban, mint a művészetben, amikor megjelent a síkfestészet után a térábrázolás", hirdette egy interjúban Farkas Péter, aki *Gólem* című on-line regényével a magyar internetes irodalom kevés időtálló darabjainak egyikét alkotta meg.

Természetesen olyanok is akadtak, akik fanyalogva tekintettek az új technikára, a nyomtatott irodalom, a minőségi kultúra elleni fenyegetést látva benne. A többséget azonban felvillanyozták az új horizontok, egyre-másra születtek és születnek a digitális irodalomról szóló elméleti írások. S bár ezeknek az elméleteknek a gyakran egymásnak ellentmondó kusza dömpingje néha azt a benyomást kelti, hogy a gyakorlati megvalósulás nem tükrözi azt a sokszínűséget (és mennyiséget), amit az elmélet előírányoz, nem vitatható, hogy a hipertext az utóbbi évek irodalmának és irodalomtudományának egyik legizgalmasabb, és magyar vonatkozásban sajnálatos módon alulreprezentált területe.

A hálózati irodalom térnyerésével úgy tűnik, sajátos szakaszába lép az írásbeliség: a csúcstechnológia -- az információközvetítés gyorsasága, a szövegek másolhatósága -- révén egy olyan állapothoz érkezett az irodalom, amely leginkább az írásbeliség előtti korban elfoglalt állapotához mérhető. Ekkor az irodalmi művek még szájhagyomány útján terjedtek, szerzőjük személye kétséges vagy irreleváns volt, s a szöveg folyamatos módosulása és a különböző változatok békés egymás mellett élése hozzátartozott az irodalom létmódjához. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az internetes tartalmak esetében is: a szerző sok esetben ismeretlen, és a szöveg -- amennyiben sikeres -- számos weboldalon, számos változatban él tovább. A hasonlóság egy másik fontos aspektusa, hogy, akár csak az oralitás korában, itt sincs helye sznobizmusnak: az unalmas tartalmat a közeg -- a peremvidékre száműzve -- egyszerűen kiveti magából.

Virtualitás: a virtuális valóság, vagy ahogy angolul nevezik, a virtual reality (VR) két látszólag egymásnak ellentmondó szóból áll, de ha belegondolunk, akkor a két szó együttes jelentése nem kevés értelmet hordoz magában. A virtuális szó, mint tudjuk, azt jelenti: nem létező, képzeletbeli; míg a valóság szót gondolom senkinek nem kell megmagyaráznom. Tehát a virtuális valóság tulajdonképpen egy olyan, számítógépes környezet által generált mesterséges, a valóságban nem létező világ, melybe az adott felhasználó megpróbál minél inkább belemélyedni, vagyis beleéli magát a virtuális térben történő dolgokba. A VR technológiák felhasználási köre lényegében végtelen, hiszen a közeljövőben egyre több számítógépes játék, az orvostudomány, az ipar és még számos terület veszi majd vélhetően óriási hasznát az ilyen tudományoknak.

A virtuális valóságtól elvárt tulajdonságok

Az egyik legfontosabb kritérium, hogy a felhasználónak "hinnie" kell abban, hogy ténylegesen létezik az adott virtuális világban. Ezt az érzést nagyban növeli az, hogy az illető saját nézőpontjából látja "saját" kezeit, testét, a virtuális világ tárgyai bármikor megfoghatók.

Egy másik fontos szempont, hogy a virtuális valóság tárgyainak, az egész környezetnek olyannak kell lennie, hogy a felhasználó természetes (addigi tapasztalatainak megfelelő) módon kerüljön velük kapcsolatba. Ez az elvárás természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a virtuális valóságban soha nem látott és tapasztalt dolgokkal kerüljünk kapcsolatba, ezeknek a virtuális dolgoknak azonban kitapasztalható és konzekvens módon kell viselkedniük. Összességében a virtuális világnak, saját törvényszerűségei határain belül ugyanúgy kell működnie, mint a valóságnak. Ideális esetben, megfelelő tapasztalás után ez a világ ugyanolyan megszokott lehet, mint a valóság.

Esztétikai minőségek, hangnem, modalitás

Pátosz, patetikus: a pátosz szenvedélyt, lelkesedést jelent, a beszélő ilyenkor feltétlen elismeréssel van az iránt, amiről ír. Ezért a patetikus stílusra jellemzőek a pozitív, ünnepélyes, fennkölt hangulatú szavak, kifejezések. A hétköznapiság kerülése a mondatfajtákban, szerkezeti formákban is megjelenik. Gyakoriak benne a szónokias fordulatok, felkiáltások, költői kérdések, halmozások. Pl. *Himnusz, Szózat*.

Eufémizmus: a hallgatót tapintatból kímélő, a mondanivalót enyhítő eljárást eufémizmusnak nevezzük. Pl. öregség – szép kor, halál – elhunyt,

Humor: a latin 'humor' szó nedvet jelent. A testnedveknek a kedélyállapottal való összefüggésére utal. A humor derűs, kedélyes, gyakran párosul együttérzéssel, részvétellel a bírált, a hibásnak talált jelenség iránt.

Gúny: A gúny általában elutasítást fejez ki. Azon gúnyolódunk, aminek az értékét kétségbe vonjuk, amit határozottan károsnak, rossznak tartunk. A stilisztikában a túlzással rokonítható fogalom. Valamely dolog, tárgy, jelenség, személy stb. hibáit, ellenszenves vonásait a valóságostól eltérően, erősen felnagyítva, néha a képtelenségig túlozva mutatja be. Pl.

Tarka luftballonok! lebegő árnyékok!
Gyermekségből támadt fényes buborékok!
Lám a nemes ércek mind fenekére szállnak,
Mikor az otromba tökök fenn úszkálnak.

(Csokonai Vitéz Mihály: *A kevély*);

...engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek.

Mikor emeltek már emlékszobort
A sok hős lábának, mely ott úgy futott?

(Petőfi Sándor: *A nép nevében*);

Hamlet: *S mi volt szerepe? Polonius: Julius Caesar; megöltek a Capitoliumon; Brutus ölt meg. Hamlet: Na, ugyan brutális szerep volt tőle, megölni egy ily capitális borjút.*

(Shakespeare: *Hamlet*).

Irónia: a gúny burkoltabb formája az irónia. Az ironikus stílusra az a jellemző, hogy a káros, elítélendő jelenséget éppen ellenkezőleg írja le. Közben érezzük, hogy a pozitív tartalmú kifejezés ellentmond a beszédhelyzetnek, tehát éppen az ellenkezője igaz. Ilyen ironikus kitétel például a köznapi beszédben az, ha valakitől valami rosszul esik, azt mondjuk: *Ez szép volt tőled.*

Irodalmi példa:

Hamlet: *Ki tehet arról, ha jó kedve van; hisz látja, mily vidor az anyám is, pedig az apám most halt meg, csak két órája.*

Ophelia: *Dehogy: kétszer két hónapja is van már, fönség. Hamlet: Oly régen? Gyászolja hát az ördög! én cobolyköntöst csináltatok. Uramfia! Két hónapja, s még el sincs felejtve! Úgy hát megérjük, hogy valamely nagy embert fél évvel is túlél az emlékezete; csakhogy, Mária úgyse, templomot építsen ám, különben eszébe sem jut senkinek...*

(Shakespeare: *Hamlet*).

Az iróniát az különbözteti meg a gúnytól, hogy nem kívülről ítél, hanem az értékvesztésben érintett maga az ironizáló személy is. Pl.

Én is éltem...vagy nem élet
Születésen kezdeni,
És egynehány tized évet
Jól-rosszúl leküzdeni?

(Arany János: *Visszatekintés*).

Szatíra: a hibát erőteljesen mélyítő, bántó hibafeltárás. Pl. *Swift: Gulliver utazásai.*

Szarkazmus: Keserű, maró **gúny**. Olyan stíluseszköz, amely erőteljesebb kifejezésekkel él, sértő, bántó gúny, amely mindig túloz. Pl.

Mit ugattok, mit haraptok
Engemet, hitvány ebek!
Torkotokba, hogy megfúltok
Oly kemény koncot vetek.

(Petőfi Sándor: *A természet vadvirága*).

Paródia: görög eredetű, latin képzésű szó. Irodalmi utánzat, karikatúra, amely egyszerre gúnyos és elismerő: torzképet ad egy költő, író sajátos modorosságáról vagy vitatható nézeteiről, de közben érezteti személyének jelentőségét, műveinek egyedi, mással nem összetéveszthető voltát, sajátos karaktervonásait. A magyar irodalom legnagyobb paródiáit Karinthy Frigyes írta: *Így írtok ti*.

Groteszk: olasz eredetű szó. Olyan esztétikai minőség, amelyben össze nem illő elemek találkoznak (a nevetséges és a visszataszító), ezért egyszerre nevetető és borzongató hatást kelt. Ennek folytán megoldhatatlan problematikát hordoz. Életen kívülinek, képtelennek érezzük. Nem a szükséges és elkerülhetetlen, hanem a véletlen uralkodik benne. Pl. *Bulgakov: Mester és Margaréta, Örkény István, e. T. Hoffmann, E. A. Poe művei*.

Abszurd: a latin absurdus szó eredeti jelentése: kellemetlen, ízetlen. Az esztétikában és a mindennapi szóhasználatban a képtelen, lehetetlen, nonszensz, olyan esztétikai minőséget jelent, melyben a képzeletbeli jelenség elveszti kapcsolatát a valósággal, és hihetetlennek, lehetetlennek érezzük. Hatása meglepő, kiszámíthatatlan, meghökkentő. Pl. *Mrozek: Ház a határon, Kafka. A per, Beckett: Godotra várva stb.*

- érzésvilág, érzelmi hatás, képzelet, képzettársítás, fikció

Poétikai alapfogalmak

A három műnem: epika, dráma, líra, és az átmeneti műfajok

Nem mindig egyszerű besorolni egy művet tisztán valamelyik műnembe, a műnemek eszközei egyszerre is hathatnak (pl. ballada)

Az epika műneme

Epika: (görög epikosz 'elbeszélő' szóból ered), jelentése elbeszélőművészet. Goethe szerint az epika az a forma, amely világos módon elbeszél. Az epikus az eseményt, mint tökéletesen elmúlt dolgot adja elő, a drámaíró pedig tökéletesen jelenlevőnek ábrázolja. Az epika tárgyilagosabb a líránál, de szubjektívabb lehet a drámánál, mert a szerzőnek lehetősége van arra, hogy személyes véleményének is hangot adjon.

Epika beszédmódjai (epikus közlés): elbeszélés (narráció), belső monológ, dialógus, leírás; egyenes beszéd, függő beszéd, szabad függő beszéd, *reflexió*, (értekezés) (pl. Tolsztoj, Thomas Mann, Hugo stb.)

Epika építőelemei: cselekmény (esetleg cselekményszálak), epizód, helyszín, szereplők, (jellem, kapcsolatai, konfliktusai, értékei), az elbeszélő nézőpontja(i), az idő stb.

Epika műfajai:

(többféle csoportosítás lehetséges, az alábbi igen gyakori)

Nagyepika: elsősorban az eposz és a regény,

de ölthet nagyepikai formát az útirajz, életrajz, memoár is.

Kisepika: novella, kisebb elbeszélés, mese, monda, legenda, adoma, anekdota, vicc stb.

Közepes epika: kisregény, elbeszélés

Mítosz (görög *müthosz* 'elmondás' elbeszélés). A mítosz istenekről, isteni eredetű, emberfeletti képességű hősökről (héroszok), ezek születéséről, cselekedeteiről, szerelmeiről, haláláról szóló történet, természeti jelenségek keletkezéséről szóló elbeszélés.

A mitologikus gondolkodás az emberi gondolkodás történetében az újkőkorszaktól alakult ki, és mindig az adott fejlődési foknak megfelelően tükrözte az adott korban meg nem ismerhető, ezért félelmet keltő jelenségeket. Mint vallásos tudatforma, az emberfeletti jelenségekkel foglalkozik de legfőbb jellegzetessége az emberközpontúság, emberszerűség (antropomorfizmus).

Eposz: az epikai műnembe tartozó, nagy terjedelmű elbeszélő költemény; rendkívüli képességekkel rendelkező hőse természetfölötti lényektől is támogatva – de nem varázserő révén – nagy, egész közösség sorsára nézve jelentős tetteket visz véghez.

A klasszikus eposznak – a szájhagyományozó epikából merített – állandó elemei az un. eposzi kellékek:

- ✓ valamely istenség (Múza) segítségül hívása (invokáció)
- ✓ a téma megjelölése (propozíció)
- ✓ az „in medias res” (a dolgok közepébe vágó) kezdés
- ✓ a seregszemle (enumeráció): a szemben álló hősök és csapatok bemutatása rendszerint a cselekmény elkezdése után
- ✓ csodás elemek: természetfeletti lények beavatkozása az emberek életébe
- ✓ állandó jelzők és ismétlődő formulák
- ✓ epikus (nagy terjedelmű) hasonlatok

Komikus eposz: a vígeposz a műfaj paródiája. A paródia alapja, hogy a szerző követi a műfaj hagyományait, alkalmazza az eposzi kellékeket, ám a vígeposz témája valami kisszerű csetepaté. A komikum elődleges forrása a műfajhoz kapcsolódó konvenciók és a konkrét mű témája között feszülő ellentét, de válhat a komikum forrásává kellékek átformálása is. (Pl. Csokonai: *Dorottya, avagy a dámák diadalma*, Petőfi: *A helység kalapácsa*. Arany János a hexameterekben írt *Az elveszett alkotmány, 1845 a vármegyei korteskedés satírja*. A nagyidai cigányok, 1850 egy történeti anekdotát feldolgozva fest keserű képet a szabadságharc bukásának okairól.)

Monda: műfajcsoportjának körébe tartozó történetek valamely valós jelenséghez kapcsolódnak, bennük a tényeket azonban a képzelet átalakítja, felnöveszti, vagy magyarázatokat fűz hozzájuk. Tartalma változatos lehet, kiterjedhet a hiedelmekre, az ezekhez kapcsolódó szokásokra, helyi eseményekre, természeti és társadalmi jelenségekre. Szerkezetileg az egyelemű, egymotívumú történettől a hosszasan kompozíciójú történeti mondákig terjedhet. Elsősorban történeti hagyományokat dolgoz fel egy közösség hőskorából. Két fő alfaja van: **a történeti monda**, mely a történeti eseményekhez és helyszínekhez kapcsolódik, és **a hiedelemmonda**. Megkülönböztetjük az egyes természeti képződményekhez (hegy, barlang, tó) vagy emberi építményhez (vár, rom, híd) kapcsolódó helyi mondákat. Rokon műfaj az eredetmonda (vagy aitiológikus monda), amely valamely tárgy, természeti képződmény, emberi létesítmény létrejöttének okát és folyamatát beszéli el. A különböző népek mondakincsében hasonló elemek fedezhetők fel, s a nemzetközileg elterjedt történeteket nevezi a szakirodalom vándormondának. A különböző nemzetek mondakincsét a 19. században kezdték el gyűjteni és feldolgozni, a monda a romantika egyik legkedveltebb műfaja. A szerzők a középkori történeti és irodalmi forrásokból merítenek, ezeket jórészt átalakítják. A magyar irodalomba a monda a reformkorban került önálló műfajként. A magyar mondakincset felhasználta írásaiban Jókai, Mikszáth, majd Krúdy Gyula is. Legnépszerűbb mondai gyűjteményünk a Benedek Elek által összeállított *Magyar mese- és mondavilág*, 1894-96.

Históriás ének: verses, történeti tárgyú epikai műfaj, témáját a jelen vagy a közelmúlt országos jelentőségű eseményeinek köréből meríti. Sajátosan magyar műfajként tartják számon, s az európai történeti ének számos válfajával mutat rokonságot. Magyarországon főként a 16. században terjedt el, vándor lantosok, hegedűsök adták elő zenekísérettel, s a műfaj a híradás, történetírás szerepét is betöltötte. Ismertebb alkotások: Tinódi Lantos Sebestyén *Egri históriának summája*, 1552; Ilosvai Selymes Péter *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való historia*, 1574. A magyar históriás énekeket először Heltai Gáspár *Cancionáléja*, 1574 gyűjtötte össze.

Széphistória: (regényes história, regényes ének) az epikolirikus műfajok közé tartozik, a 16. századi magyar verses epika jellegzetes műfaja; a históriás ének azon változata, amelyik regényes világi, szerelmi témákat dolgoz fel; legtöbbször a szerelmesek vágyódását, megpróbáltatásait és egymásra találását mutatja be. Szórakoztató jelleg, a lelki élet árnyaltabb bemutatására való törekvés jellemzi, gyakran végződik erkölcsi intelmekkel. Terjedését a ponyvafüzetek segítették elő. Leggyakoribb versformája hosszú

(11-12 szótagos), bokorrímes sorokból álló négysoros versszak. A műfaj virágkora az 1570-es évekre esik; a század vége felé fokozatosan csökken a széphistóriák száma, s a 17. században már alig találkozni a műfaj körébe tartozó alkotásokkal. A műfaj jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy elősegítette a művészi kifejezőeszközök gazdagodását. Az egyik legismertebb széphistóriánk: Gergei Albert *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról*, 1570-80.

Emlékirat vagy memoár: szerzője az általa is átélt eseményekről számol be, vállalva a szubjektív szemléletet, s az adott korszak bemutatásán túl legtöbbször a szerző szerepének igazolásául is szolgál. Az emlékirat különbözik az önéletrajztól abban, hogy elsősorban a közélet eseményeire koncentrál, a naplótól pedig kevésbé személyes és intim jellege miatt. A memoárirodalom kezdetei az ókorba nyúlnak vissza. Korai emlékiratoknak tekinthetők Julius Caesar *A gall háború* és *A polgárháború* című kommentárjai. A legtöbb középkori krónika is emlékiratnak tekinthető. A műfaj a reneszánsz időszakában indult virágzásnak. A világirodalom legismertebb memoárjainak írói Saint-Simon, Mme de Staël, Casanova, V. Hugo, Tolsztoj. A magyar memoár-irodalom a 17.-18. században bontakozott ki. A legkiválóbb emlékirat-írók: Bethlen Miklós *Élete leírása magától*, 1708-10; Bethlen Kata *Gróf bethleni Bethlen Kata életének Maga által való rövid leírása*, 1744; Kemény János *Önéletírása*, 1658; II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai*, 1717.

Vallomás: (latin confessio 'bevallás, gyónás') az önéletrajz sajátos fajtája, amelyben a szerző lelki életének, törekvéseinek, világfelfogásának – olykor az önostorozásig menően őszinte -, elmélkedő jellegű feltárása háttérbe szorítja az életút külső eseményeinek rögzítését, s amely így epikolirikus jelleget is nyer. A műfaj egyik klasszikusa Szent Ágoston, aki 398 körül megírta tíz könyvből álló *Vallomásait*. A műfaj később megjelenik a középkori és barokk misztikus irodalomban, a reformáció mozgalmaiban, a 17. században pedig a Port-Royal-i írók munkásságában; ezekhez közel álló alkotás II. Rákóczi Ferenc latin nyelvű műve, a *Confessio peccatoris (Egy bűnös vallomása)*, 1719). A műfaj napjainkig egyik legnagyobb hatású alkotása J. J. Rousseau *Vallomásai*, 1782.

Mese: epikai műfajcsoport, a legősibb műfajok egyike. A mesék terjedelme kispikái jellegű, a műfaj eredetileg verses és prózai egyaránt lehetett; újabban az utóbbi forma jutott benne túlsúlyra. Az ide tartozó alkotások fantasztikus-csodás (vagy legalábbis valószerűtlen) elemekkel átszótt, általában időben és térben is fiktív körülmények között játszódó eseményeket ábrázolnak. A reális világot képviselő hősei jobbára elvont típusok (az öreg király, a legkisebb fiú, a juhász stb.), s ezek legtöbbször képzeletbeli hősökkel (óriások, törpék, tündérek, boszorkányok, varázslók, sárkányok) és fantasztikus tulajdonságokkal felruházott jelenségekkel (beszélő állatok, növények, tárgyak stb.) állnak szemben. Az események is valószínűtlenek, de egy sajátos hagyomány logikáján belül maradva a cselekmény menetében az egyik esemény bekövetkezése már valószínűvé teszi a másikat. Jellegzetes vonása az egyszerű világkép, mely átmeneti típusokat nem ismerve éles határt húz a jók és a rosszak közé. A végkifejletben a mese diadalra juttatja a jókat, és megbünteti a gonoszokat.

A műfaj története az ókorba nyúlik vissza, első fennmaradt emlékei hosszabb epikus művekbe illesztett betétek (Homérosznál Kirké története, Hésziodosznál a sólyom és a csalóány meséje). Az állatmese azonban már önálló formaként is jelentkezett az ókorban, és az antik irodalom egyik legelterjedtebb műfaja lett (Aiszóposz, Phaedrus). Találhatók mesék a Bibliában és a midrásirodalomban is. A középkortól kedve terjedt el az emberi szereplőket is felvonultató mesetípus, a reneszánsz idején főleg a népmesék adaptációja volt népszerű, a klasszicizmus pedig az antik állatmese-hagyományt újította fel. A romantika ismét a naiv népmesei hagyományt állította előtérbe (C. Brentano, Hauff) vagy meséi filozófiai tartalmakat is hordoztak (Novalis, E. T. A. Hoffmann). A 19. század elejéről J. és W. Grimm népmese-feldolgozásai teremtettek iskolát. A mese eredetileg a felnőttek szórakoztatására-okulására szolgáló műfaj (ún. felnőttmese) volt. (pl. az *Ezeregyéjszaka meséi*). A felnőttmese később háttérbe szorult, de számos nevezetes alkotása ismert, amilyenek E. T. A. Hoffmann, Oscar Wilde, Balázs Béla vagy Szini Gyula meséi. A Grimm-mesék hatására, s elsősorban a dán Hans Christian Andersen nyomán a 19-20. század műmeséje általában gyermekmese.

A mesék csoportosítása sokféle szempont szerint történhet. Eredet alapján megkülönböztethetjük a **népmesét és a műmesét**, s mindkettőre találhatunk példákat már az ókori irodalomban. A népmesékből a reneszánsz kora óta sokat merít a műmese, de az eredeti népmesék iránti érdeklődés csak a 19. század elején, a Grimm testvérek gyűjteménye nyomán támadt fel. A folklóriztika a mesének több műfaját különbözteti meg, ezek azonban koronként és kultúránként különbözhetnek. A legismertebb mesei műfaj a **mágikus mese** vagy varázsmese, a csodamese, amelynek cselekményében a csodálatos események játszanak uralkodó szerepet. Ennek a nyugat-európai és magyar kutatásban **tündérmese** a neve, noha tündérek viszonylag ritkán fordulnak elő benne. (*Tündérszép Ilona és Árgyélus*). A hősmese a varázsmese olyan változata, amelyben egy központi hős harcnak ábrázolt küzdelemben győzi le ellenfelét (*Fehérlófia*). Nagy tömböt alkotnak a **tréfás mesék**, amelyek legtöbbször ostoba emberekről szóló humoros történetek. A tréfás mesék alműfaja a **hazugságmese**, mely hazugságok és lóditások sorozata. A formulamese két főbb csoportja a **láncmese és a csalimese**. A láncmesében valamely esemény feltételeit és ennek újabb feltételeit sorolják fel, vagy más, külsődleges ötlet alapján állítanak egymás mellé nagyjából ismétlődő részeket. Hasonlít hozzá a **végtelen mese**, melyben a mesék szokásos befejezése helyett ciklikus folytatódást találunk, vagy hirtelen fordulat következik, amely befejezetlenül hagyja a történetet. A csalimese félrevezeti hallgatóját, és valódi mese helyett más történetet ad: a cselekmény a mese szabályai szerint kezdődik, de egy rövid bevezető után valamely formula végtelen ismételtetése következik a várt mese helyett, vagy a mesét hirtelen befejezik, esetleg a mesélő a hallgatótól kérdez valamit oly módon, hogy a válasz nevetségessé tegye a hallgatót. A középkor után terjedt el a **novellamese**, mely realiztikusabb, életszerűbb. Cselekményének ideje és helyszíne konkrétabb, csodálatos hősei helyébe a valóságos társadalom típusai lépnek, de világábrázolásában változatlanul a meseszerűség, a fantasztikum uralkodik.

Fabula: (latin 'kitalált történet, mese') versben vagy prózában írt tanmese, amelynek a szereplői gyakran állatok, antropomorfizált alakban. A fabula példázatos jelleggel világít meg valamilyen világi vagy vallási életbölcsest, ételszabályt. Gyakori, hogy a tanulságot tételesen is megfogalmazza. Legrégibb emlékei a Kr. e. 2. évezredből, a sumer irodalom korából maradtak fenn. Az európai hagyományban korai jeles képviselői Aiszóposz a Kr. e. 6. században, és Phaedrus az 1. században. A műfajnak a klasszicizmus idején támad nagy divatja (*La Fontaine*). A magyar irodalomban a fabula legkiemelkedőbb művelői *Heltai Gáspár*, *Csokonai Vitéz Mihály*, *Fáy András*.

Legenda: (latin 'olvasandó, olvasásra szánt') tárgya vallásilag fontos személy, hely vagy időszak lehet. Az epikai műfajok közül a monda áll hozzá a legközelebb, de sok formai vagy tematikus rokonság ismerhető fel egyfelől a legenda és a mese között is. Tartalmát tekintve általában valamely szent életének leírása, melyben nagy jelentőséget kapnak a csodatételek. Legfőbb célja a példaadás, a lelki épülés szolgálata. A szenteknek a korai középkorban kibontakozó kultusza hatalmas lendületet ad a legendaképződésnek. Assisi Szent Ferenc legendái a 14. századi *Fiorettiben* már a profán novella elemeit is tartalmazzák. A műfaj tematikája behatol a drámába is: szentek életének részleteit viszik színre a középkori legendajátékok és a vallásos dráma műfajai. A magyarországi latin nyelvű legendairódalom kezdetei egybeesnek a kereszténység felvételének és megszilárdulásának korával. A 15. században gazdag magyar nyelvű legendairódalom bontakozott ki. A magyar szentek közül legismertebbek az *Istvánról*, *Imréről*, *Lászlóról*, *Erzsébetről*, *Margitról* szóló legendák. A Karthauzi Névtelennek a 16. század elejéről származó magyar szentekről írt legendái – az *Érdy kódexben* – a magyar nyelvű történetírás kezdeteinek is tekinthetők.

Elbeszélő költemény: (más elnevezésekkel verses elbeszélés, költői elbeszélés; 19. századi nevén költői beszély) különféle témájú, hangvételi, kompozíciójú verses formájú nagyepikai alkotások összefoglaló neve. Tágabb értelemben mindenfajta versben írt kisebb epikus (vagy epiko-lírikus) mű megjelölése, szűkebb értelemben nehezen meghatározható műfaj, amely a 18. században keletkezett, virágkora a 19. század, s a 20. században elhal. A többi verses nagyepikai műfajtól az erőteljes líraiság és a költői eszközök sűrű alkalmazása különbözteti meg. Az elbeszélő költemények közül hosszabb terjedelműek Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*, 1804; Petőfi *János vitéze*, 1845 és *Az apostola*, 1848; Arany János *Toldi*-trilógiájának első két darabja, a *Toldi*, 1846 és a *Toldi estéje*, 1854; illetve a *Bolond Istók*, 1850-73.

Verses regény: a romantika műfaji-műnemi határokat elmosó törekvésének terméke. Regényszerű tárgyat dolgoz fel, minél teljesebb világábrázolásra törekszik, de fontos szerephez jutnak benne a lírai elemek, a személyes érzelmeket megszólaltató reflexiók. A laza szerkezetű események gyakran novellisztikus epizódokban haladnak előre. A műfajt Byron teremtette meg *Don Juan*, 1819-1824 című művével. A mintáját Európa-szerte követő alkotások sorában a legnevezetesebb Puskin *Anyeginje*, 1830. Arany János a *Toldi szerelmében*, 1879 a boldogság eljátszásának kérdését vizsgálja; a sokszálú, sok

helyszínen játszódó eseménysor az ún. 'epikai hitel' legteljesebb művészi megvalósítása. Arany László *A délibábok hőse*, 1872 című verses regénye Hübele Balázs sorsában a minden illúziótól megfosztott nemzedék jelképes magatartásformáját szemlélteti.

Novella: (latin 'újdonság' szóból ered). Az elbeszélésnél rövidebb, részletezés nélküli, egységes történet, amely rendszerint meglepetésszerűen, csattanósan zárul, s csak néhány szereplő vonulhat fel benne. Célratoróen halad a kifejtés felé, szerkezete zárt.

Novellino: ennél is rövidebb. Nálunk főleg *Örkény Egypercesei és Esterházy Péter novellinói* említhetők meg.

Anekdota: görög szó 'kiadatlant' jelent. A kiadatlanság nem azt jelenti, hogy a történeteket soha nem adták ki, hanem csupán azt, hogy kihagyták őket, mert nem elég hivatalosak, nem ütnek meg valamilyen szakállas komolyság mértékét. Lényegük nem annyira a mélységi ábrázolás, a lélektani elemzés, mint inkább a borsos, pletyka ízű jellemzés, a fordulatos, poénkereső meseszöveg, mely főleg valamely személy gyengéinek s meglepő események kissé rosszmájú gunyoros elmesélésére szorítkozik. (Jókai, Mikszáth, Petőfi, Arany (életképek), Esterházy)

A regény

Etimológia: Neve elvonásos szóképzéssel keletkezett. A 12. századi Franciaországban kezdték *roman*-nak hívni azokat az irodalmi műveket, amelyeknek nyelve a *lingua romana*, tehát a beszélt köznyelv, nem pedig a latin nyelv. Ennek nyomán Európa-szerte ez a szó terjedt el (romance, romanzo, romans alakváltozatokban.). Az angol roman az olasz novella (újdonság) szóból ered, utalva a két műfaj közös gyökereire. A magyar regény a regélni igéből eredeztethető. Formája rendszerint próza, bár léteznek verses regények is (Puskin: *Anyegin*, Arany László: *Délibábok hőse*). Nagy terjedelmű, hosszabb időtartamot átölelő történet szerteágazó cselekménnyel, fő-és mellékszereplőkkel. A történeteszmével mellett nagy jelentősége van benne a szereplők érzés- és gondolatvilágának, jellemfejlődésének, mely a cselekmény folyamán bontakozik ki.

Az antik regény: Maga a műfaj létezett a görög – latin kultúrában. Kevés csonkítatlan mű maradt ránk. A tankönyv Apuleiusz (124-180) *Az aranyszamár* című művét említi.

A kereszténység elterjedésével az antik regényirodalom „pogánynak” minősült és észrevehetően háttérbe szorult. Helyét a szentekről szóló legendák, mártírokról, hittérítőkről, remetékről szóló történetek vették át. (pl. Szent Ferenc legendája, Margit legenda)

A lovagregények a 12-13 században voltak divatosak (pl. Arthur regények, a Rózsa-regény, Trisztán). A lovagregények hősei meghatározott erkölcsi ideált képviseltek,

kalandjai feladatot jelentettek, éltető elemük volt a vallásosság, nőtisztelet, az alattvalói hűség és a vitézség.

A 16. századi lovagregény utolsó fellángolása Spanyolországban van Ennek a műfajnak a paródiája és egyben egy új korszak kezdete Cervantes Don Quijotéja volt, amely már olyan dolgokat is ábrázol, amelyek a hős lelkében fejlődnek ki (a valóság és a képzelet konfliktusa).

A manierizmus korának népszerű regénytípusa a **pásztorregény**, melynek magva az antik eredetű hit a hajdan volt aranykorban. A civilizációba belefáradó ember vágyik vissza a pásztorok képzelt ősi természetes életébe.

A pikareszk regényből vette a regény a kaland motívumát. Ez a regénytípus a 16. századi Spanyolországban jött létre, hőse a csavargó pica-ro, színhelye az alvilág, a szélhámosok világa. E regény epizódokból áll, amelyeket a hős személye fog össze. A modern regény is a pikareszknak köszönheti az izgalmas, fordulatos cselekményszöveget. (Fielding: Tom Jones, Voltaire: Candide)

A szentimentális regény: A 18. század számtalan új regénytípus keletkezésének a kora. Ekkor virágzik a szentimentális regény, melynek legjellemzőbb eszköze a hangulati elemek, a legbensőbb érzelmek részletes ecsetelése. Jellemző műfaji sajátossága az elsőszemélyűség. (Goethe: Werther, Rousseau: Új Heloise, Kármán: Fanni hagyományai).

A fejlődésregény (Bildungsroman): Goethevel kezdődik el a német klasszicizmusban született fejlődésregény (Wilhelm Meister), amelynek lényege, hogy hőse a romantikus ifjúkori tévelygések után a hasznos polgári tevékenység igényléséhez jut el.

Az államregény, vagy utópista regény (pl. Bessenyei: Tariménes utazása) is a 18. század szülötte, bár kiemelkedő alkotások hamarabb is születtek. (Morus Tamás: Utópia)

Az önéletrajz, napló, emlékirat lazán kapcsolódik a regény műfajához, de a 18. században divat volt ezeket a műfajokat regényformaként használni. (Rákóczi, Mikes, Bethlen Miklós (17. század))

A polgári regény megszületésénél Swift és Defoe is bábáskodott. Swift Gulliverjében az ember hétköznapi viselkedésének kifigurázásával emelte be a valóságot műveibe, Defoe Robinson Crusoe jával rájött, hogy a regény annál valószínűbb, minél kitaláltabb.

Az újkori regény fejlődése ettől kezdve két irányt vesz, egyrészt differenciálódik, különféle prózai műfajok elkülönülnek egymástól. Másrészt a kialakult prózai elemek integrálódnak új regényszerkezetekbe.

A történelmi regény létrehozása személy szerint Sir Walter Scott nevéhez fűződik. Regényei hiteles történelmi háttérben játszódnak, hőseinek tulajdonságai, cselekedetei történelmi sajátosságaikból adódnak. Tárgyuk a nemzeti történelem valamely epizódja. A 19. században két regénytípus vetekszik egymással, a romantikus regény és a realista regény. A típus legnagyobb remekműve Tolsztoj Háború és béke című regénye. A történelmi regényhez tartoznak azok a mondai tárgyú vagy régmúlt körülményeit felhasználó, de a mai körülményekre utaló jelképes regények, amelyekben az író a maga filozófiai vagy politikai mondanivalóját a történelmi vagy vallási hagyományok útján fejezi ki. (Thomas Mann: József és testvérei)

A romantikus regényt mindenekelőtt az egyéniség kultusza jellemzi. Az úgynevezett nagyromantika korában jutott el a regény a társadalmi konfliktusok ábrázolásához. Ennek egyik módja a jellemkontraszt, aminek két megjelenési formájával találkozhatunk, amikor egyazon személy jellemén belül vannak ellentmondások (Victor Hugo), vagy ha polarizálódnak a jellemek a regényen belül, végletesen jókra és végletesen rosszakra (Jókai Mór).

A realista (társadalmi) regény a műfaj olyan típusa, amely a történelmi korszakot a maga totalitásában tudta ábrázolni. Figyelemben részesítette az adott kor szociológiai berendezkedését, az egyes rétegek egymáshoz való viszonyát és tagjaiknak ebből következő sorsalakulását. A regény tere és ideje valóságos, megegyezik avval, amit a korabeli ember átélt. A regény esztétikájának alapvető vonása a visszatükrözés elve, miszerint az irodalomnak a valóságos emberi, társadalmi lényeket kell érzékeltetnie. Így a művészet mimetikus felfogásához kapcsolódik. Feltételezi, hogy a világ elbeszélhető, ennek érdekében *tipikus helyzetek*, események és *tipikus jellemek* kialakítását tartotta céljának. Az egyedi sajátos mozzanatoktól mentes törvényszerűségeket kívánta megjeleníteni. A realista regény elindítója Stendhal, folytatója Balzac. A realista regény a korabeli társadalomtudományok fejlettségének fokán ábrázolta az egyént. Legnagyobb hatású példái Tolsztoj Anna Kareninája, Dosztojevszkij Bűn és bűnhődése, Flaubert Bovarynéja, Mikszáth Noszty fiú esete Tóth Marival.

Polifón regény - Az irodalomban a zeneművészetből kölcsönzött kifejezés, először Mihail Bahtyin orosz irodalomtörténész használta F. M. Dosztojevszkij regényeinek értelmezésénél. Jelentése: az ún. vezérszólam vagy főszerep helyett a történetben több szereplő, azaz több szólam gondolatai, cselekedetei hordozzák a mű lényegi üzenetét. A regényeknek nem fő- és mellékszereplői, hanem egymás mellé rendelt, párhuzamos hősei vannak.

A naturalizmus (Zola, Móricz)) a regényt egyenrangúnak tartotta a társadalomtudományokkal, és annak leíró módszereit alkalmazta. A naturalizmus a valóság totális ábrázolását úgy fogta fel, mint az élet minden mozzanatának szolgai másolását. Az irodalom és a tudomány közötti határ elmosódott.

A modern regény, a 20. század regénye abban különbözik a 19. századi regénytől, hogy figyelme középpontjába az emberi lélek, az egyéniség kerül. Megrendül a művészi tudat bizalma a nyelv és a létezés összetartozásában. A modernség kételkedik a művészi formáknak a világot alakító lehetőségében. A 20. századi regényt a polgári világnézet összeomlása, az első világháború élménye és a századelő számos természettudományos felfedezése (lélekelemzés, tudatfolyam, archetípusok, relativitás) irányítja.

A családregény: a nemzedékeken belüli és a nemzedékek közti viszonyokat tárja fel. A polgári életformához kötődik, ahol az egyén helyzetét lélektanilag és társadalmilag is meghatározza a család. (Thomas Mann: Buddenbrook ház, Roger Martin Du Gard: A Thibault család, Galsworthy: Forsyte Saga)

A tudatfolyam regények mintegy elszigetelik a külső cselekményt, és mintegy ennek rovására növesztik fel a benső világot. Jellegzetes eszközüik a néha túlbujánzó belső monológ. A műfaj legfontosabb reprezentánsai Joyce, Proust és Virginia Woolf William James tudatfolyam elméletére alapoznak.

Az egzisztencialista regény a második világháború egyik legnagyobb hatású irányzata, amely nem a formai újításokra törekedett, hanem az irodalmat nevelési eszköznek tekintve egy újfajta humanizmus szószólójává vált. Legnagyobb hatása a francia Camusnak volt, aki egzisztencialista mestereihez, Jaspershez, Heideggerhez és Kierkegardhoz kötődik.

Bestseller: angol 'best seller', 'legjobban eladott'. Tágabb értelemben, a magas példányszámban kereskedelmi sikerrel eladható irodalmi mű.

Könnyű, szórakoztató műfajok

Kalandirodalom: szerelmi-, karrier-, humoros-, vadász-, állat-, háborús történetek

Fantasztikus irodalom: science fiction

Bűnügyi irodalom: rém-, betyár-, cowboy-, szélhámos-, kém-történetek

Ifjúsági irodalom: erkölcsi példamutató szándékkal írt regények

Az elbeszélő műfajok néhány elemzési szempontja

1. Az elbeszélés cselekménye / cselekményszerkezete, mint probléma megoldási feladat:

Expozíció

- Alaphelyzet – megismerjük a szereplőket, a helyszínt, az időt.
- A probléma (kérdés, gond, feladat) megvilágosodik.
- A probléma jelentkezhet konfliktusok formájában, ahol a szereplők szembekerülnek egymással vagy önmagukkal.
- Gyakran a probléma nem azonos a konfliktussal, hanem következik belőle, például, ha a szereplők ellentétes módon akarják megoldani a problémát
- A szereplők céljai kialakulnak

Eseménysorozat(ok)

- A probléma megoldás illetve a cél érdekében a szereplők cselekszenek
- A célok esetében vizsgálhatjuk a célok elérésében alkalmazott eszközöket és az ezek által elért eredményeket
- A célok lehetnek gyakorlatiak és szellemiek egyaránt

Tetőpont, fordulópont

- A tetőpont a konfliktus legélesebb megjelenése, ugyanakkor a megoldás kezdete. A tetőpont és a fordulópont nem mindig esik egybe, hanem követi azt.

Megoldás, végkifejlet

- A szereplők *céljainak* részbeni vagy teljes megvalósulását, vagy éppen meg nem valósulását elemezhetjük.
- A végkifejletet elemezhetjük *cselekményszinten, hangulati szinten és értékek szintjén.*

Ez természetesen nem a sémája az elbeszélő műveknek, pusztán segítség az elemzési szempontokhoz.

2. Az elbeszélés, mint állapotváltozás:

- A *történés* hol látványos, hol szinte észrevétlen, hol csupán lelki folyamat
- A *cselekmény* az elbeszélte, megformált történet. A cselekmény nem azonos a történéssel. Például nem mindig kronologikus (in medias res, végén kezdődik, időbeli ugrásokat tartalmaz, fontos eseményeket lehet később, magyarázatként említeni, mint a következményét).
- A cselekmény időszerkezete többletjelentéssel bír.
- Az eseménysor végső soron változást jelent. Kiinduló állapot – záró állapot leírásához *figurákat* (emberek és tárgyak is lehetnek) és *jellemzőket* (figurák külső és belső tulajdonságai), pl. társadalmi viszonyok, érzelmi viszonyok használunk.
- Az esemény a kezdő és a záró állapot közötti történésváltozás
- A funkció az a szerep, amit a változásban az egyik vagy másik figura betölthet.
- A kezdő- és a záróállapot nem azonos a novella kezdetével, illetve befejezésével. A kiinduló állapot a főszereplő jellemzőinek rendszere (egyszerűség kedvéért)

3. Az elbeszélés, mint átértékelődési folyamat:

- A művészet egyik legjelentősebb funkciója „egy olyan laboratórium létrehozásában áll, amelyben a művész a fikció révén kísérletet folytat az értékekkel” (Paul Ricoeur).
- Az olvasásban és értelmezésben döntő szerepe van az *értékkifejezés érzékelésének*. A jó irodalmi műben a valóság mélyebb tendenciái, értékproblémái válnak láthatóvá.
- A *szöveg energiája éppen a megjelenített értékek feszültségéből ered*. Minden szó minősíti is a dolgokat (duci, hájas, dagadt, karcsú vézna stb. - konnotatív jelentés)
- A *szerző értékrendje* gyakran a kompozíciós eszközök megválasztásában is érvényre jut
- A *szereplők értékrendje* nyelvhasználatukban, magatartásukban mutatkozik meg.
- Az irodalmi mű felfogható átértékelődési folyamatként.

4. Az elbeszélés, mint ellentétpárok rendszere:

- Minden szövegben döntő szerepe van az ismétlődéseknek és ellentéteknek.
- Ismétlődések: ismétlődő helyzetek, témák, motívumok,...
- Ellentétpárok: térbeli (kint – bent, lent – fent,), időbeli (régén – most – jövőben), társadalmi (gazdag – szegény, úr – szolga, alárendelt – fölérendelt), életkorbeli, magatartásbeli, erkölcsi stb.
- Az értékellentétek feltérképezése segít az átfogó értelmezésben, és elvezet a létezés egyetemes problémáihoz.

4. Az elbeszélő nézőpontja

- Az elbeszélő az eseményeket mindig valamilyen nézőpontból jeleníti meg.
- A narrátor lehet az elbeszélés világán belül részese az eseményeknek pl. Üvöltő szelek, lehet pusztán szemlélője az eseményeknek.

- Lehet láthatatlan kívülálló, megnevezett kívülálló, megrajzolt alak, lehet a szerzővel azonos történetmondó.
- Lehet „mindentudó”, lehet hogy csak a saját szemszögéből tudja követni az eseményeket.
- A nézőpontok változhatnak is a cselekmény folyamán.

6. A kritika, bírálat

A kritikán, bírálaton nem feltétlenül elmarasztalást értünk, hanem személyes állásfoglalást mind a műalkotás értékéről, mind az általa közvetített világtételekről, értékrendről, magatartásról. A két értékelés nem feltétlenül esik egybe, lehet hogy a mű remekmű, de az általa közvetített magatartásformát, értékrendet nem akarjuk elfogadni. (Werther – öngyilkosság)

A dráma műneme

Dráma: (görög drán 'cselekedni' szóból ered), emberi cselekvést **dialogikus** formában ábrázoló forma, mely főként színpadi előadás, megjelenítés igényével készült, de lehet olvasásra szánt könyvdráma, drámai költemény is. Az epikától eltérően, a drámai cselekmény a jelenben történik. Emberi sorsokat mutat be, **jellemeket** ábrázol tetteikben, gondolataikban, összeütközéseikben. A színpad keretei, az előadás időtartama erősen meghatározza a drámai formát. A dráma **sűrités** révén törekszik arra, hogy a teljes élet illúzióját keltse. A drámai hős valamilyen **problémával** áll szemben, amelyet meg kell oldania, s **konfliktusaiban**, győzelmében vagy bukásában mindannyiunk számára föltárul az a gondolat vagy léthelyzet, amellyel a hős birkózik. A drámai ellentétek cselekvésben és párbeszédekben bontakoznak ki.

A fogalom többször ment át jelentésváltozáson. *Arisztotelész* mint a *tragédia* és a *komédia* összefoglaló kategóriáját használja. Ez a fogalom tulajdonképp a polgári dráma kialakulásáig – 18. sz. – érvényben maradt, bár a köznyelvi szóhasználatban jelentése egyre inkább a komoly cselekményre korlátozódott. Később a klasszikus tragédia helyébe lépő ún. *középfajú* dráma – 19. sz. – műfajának elnevezése lett. A naturalizmus színházának „társadalmi dráma” fogalma tovább bővítette a jelentését, s lényegében a mai, legtagabb értelmezéshez vezetett. Ma gyakorlatilag minden színpadra írott művet drámának nevezünk.

A dráma beszédmódjai : párbeszéd, monológ, félre, szerzői utasítások, esetleg szerzői értekezés (G.B. Shaw: *Pygmalion*).

Dikció (és az akció) : a színészi *akció* és alakformálás egyik legfontosabb eszköze a beszédmód által való jellemzés és értelmezés, a színpadi szövegmondás és szövegtagolás módja. A színpadi alak jellemének megfelelő hangszínt, hanghordozást, hangerőt, hangsúlyozást, szövegtagolást, a szövegmondás tempóját, érzelmi árnyaltságát, modulációit, valamint az akció és a dikció megfelelő arányát a játékban a színész – a rend. instrukciói alapján – a drámai szituációnak megfelelően alakítja ki. Több értelemben használt fogalom, amely eredetileg a beszédet jelölte, majd kiterjedt a valamilyen célból szervezett beszédre is, illetve a dráma műfajára a drámai dikció kategóriájában. Ez az előadóművész által megformált szövegmondásra vonatkozik, s így a színpadi akció mellett a színjátszás legfontosabb kifejezési eszköze. (Használatos a fogalom az irodalmi művek felépítésével kapcsolatban is: a különböző nyelvi szintek szervezettségét, a retorikai, a stilisztikai megformáltságot jelölő kifejezésként.)

A dráma műfajai

Komédia: a vígjáték ókori elnevezése (görög komosz 'gúnydal' szóból). A műfaj meghatározó **esztétikai minősége a komikum**, konfliktusának megoldása szerencsés (sohasem tragikus); értékszerkezete alapján az önmagukat valódi értékeknek feltüntető álértékek pusztulását mutatja be. Arisztotelész szerint a komédia „a hitványabbak utánzása, de nem a rosszaságé a maga egészében, hanem a csúfságé, amelyhez hozzátartozik a nevetséges is. A nevetséges ugyanis valami hiba, vagyis fájdalmat és így kárt nem okozó csúfság”; Bergson elmélete szerint a komikum az automatizmus, a merev gépiesség lelepleződése. A komikus hős nem kiemelkedő jellem, hibái és tévedései általánosak, típusát az ismétlődés eleme formálja (kicsinyes szenvedély vezérli, egy rögeszme megszállottja, előítéletének rabja stb.; nem személyiség, inkább emberi alakká formált fogalom: a fősvény, a hetvenkedő katona, a rászedett férj stb.); küzdelmét általában lelepleződés zárja. A nevetés az igazságosság nevében megtorolja az erkölcsi értékeken esett sérelmet. **A komikum típusától** függően a helyzet- és cselvígjátékban a komikum főként a **komikus helyzetekre** épül (csere, véletlen, hasonlóság, félreértés), a jellemvígjátékban a **komikus jellemből** fakad. A hangnemek sokféle változatát alkalmazhatja az író (humor, szatíra, nyílt gúny, irónia), felhasználhat groteszk és parodisztikus eszközöket. A kizárólag helyzetkomikumra épülő vígjátékokat bohózatnak nevezzük.

A legnagyobb ókori **görög** komédiáíró, *Arisztophanész* (Kr. e. 5-4. sz.) tizenegy fönmaradt művében a parodizálás, a tréfa eszközeivel kortársait célozza meg; mindig van határozott tárgy, ami ellen szól (pl. a filozófusok: *Felhők*; a háború: *Lüszisztraté*; az athéni joggyakorlat: *Darazsak*). *Arisztophanész* (valamint elődei és kortársai) műveit ókomédiának nevezik. Az ún. újkomédia a hellenizmus korában alakult ki, fő tárgykörei a mindennapi élet jelenségei, a politikai tematika háttérbe szorul és megjelenik az alaktípusizálás. A korszak legjelesebb alkotójától, *Menandrosztól* (Kr. e. 4-3. sz.), a jellemkomédia első nagy mesterétől csak töredékek maradtak fenn (*Embergyűlölő*). A római vígjáték kiemelkedő szerzője *Plautus* (Kr. e. 3-2. sz.) továbbfejleszti a típusfigurákat és szerepköröket (*A hetvenkedő katona*). A római birodalom bukásával eltűntek a színházak, de Terentius (Kr. e. 2. sz.) vígjátékai ismertek voltak a középkori kolostori iskolákban is.

Az angol reneszánsz korából kiemelkedik vígjátékainak emberábrázolásával, kettős cselekményszövésével, költői erejével Shakespeare (*Tévedések vígjátéka*, *Sok hűhó semmiért*, *Vízkereszt*, *Szentivánéji álom*, *Ahogy tetszik*). Kortársai közül Ben Jonson új műfaji változatot hoz: a szatirikusan nyers társadalmi erkölcsrajzot (*Volpone*, 1605). A spanyol vígjáték úttörője (a népi hagyományt közjátékaival irodalmi rangra emelő) Cervantes, máig legnépszerűbb szerzője pedig a szerelmi cselvígjáték sémáit variáló Lope de Vega (*A kertész kutyája*, 1613 k.).

Molière a műfaj sokféle változatát kipróbálta; a vígjátéki hagyományok követése mellett életművében egyre jellemzőbb a klasszicista követelmények betartása. Legtöbb

darabjában a kortárs polgári világ hibái jelennek meg (*Kényeskedők*, 1659; *Úrhatnám polgár*, 1670; *Tudós nők*, 1672). Feldolgoz örök vígjátéki témákat (*Amphitryon*), ítéletet mond típusokról (*Képzelt beteg*, 1673) és archetípusokról (*Don Juan*, 1665); a *Tartuffe*, 1664 leleplezett kettőse a gátlástalan, álszent címszereplő és a rászédett, zsarnok apa, Orgon. Kései nagy jellemvígjátékaiba tragikus vonások is vegyülnek (*Mizantrop*, 1666; *A fösvény*, 1668). Molière nyomán reformálta meg az olasz vígjátékot Goldoni (*Két úr szolgája*, 1745). Beaumarchais remekművének (*Figaro házassága*, 1784) politikus, szatirikus hangja erősödik fel az orosz vígjátékokban (Gogol *A revizor*, 1836).

A magyar vígjátékirodalom Balassi Bálint *Szép magyar komédiájával* (1587) kezdődik, aki tudatosan műfajteremtő szándékkal dolgozott át egy divatos olasz pásztorjátékot. Bessenyei György *A filozófus*, 1777 szerelmi bonyodalmaiban francia mintákat követ, de a magyar művelődési állapotokat bírálja (Pontyi, a vidéki, műveletlen nemesúr igazi vígjátéki típus). Csokonai elsősorban a gúny és az ironia eszközeit alkalmazza a töredékesen maradt *Tempefőiben*, 1795; bohózatait csurgói tanítványai számára írta (*Az özvegy Karnyóné*, 1799). Nemcsak a műfaj sablonjainak ügyes alkalmazása, hanem a kor magyar nemesi társadalmának ábrázolása is sikeres szerzővé tette Kisfaludy Károlyt (*A kérők*, 1817; *Csalódások*, 1828). Kísérletezett vígjátékírással Katona József (*A rózsá, vagyis a tapasztalatlan légy a pókok közt*, 1814); Vörösmarty Mihály (*A fátyol titkai*, 1834); Eötvös József (*Éljen az egyenlőség*, 1841) és Madách Imre (*A civilizátor*, 1859). Népszínművek írása után a műfaj hazai megújítója és népszerűsítője volt Szigligeti Ede (*Liliomfi*, 1849), s biztos technikai tudásával a színpad mestere lett Csiky Gergely is (*A proletárok*, 1880; *Buborékok*, 1887).

***

Tragédia: A tragédia olyan drámai mű, melynek cselekménye tragikus végkimenetelű konfliktust hordoz. A tragikus hőst rendkívüli felelősségtudat jellemzi, olyan, a világrendért, az igazság érvényesüléséért érzett felelősség, amelynek érdekében a különbözést, a rendbontást, a lázadást is vállalja. A hős által képviselt igazság abszolút érvényében a néző nem lehet egészen biztos

A tragédia meghatározó minősége a **tragikum**: nagy emberi értékek visszafordíthatatlan pusztulása. Ennek megfelelően a tragédia megrendülést, félelmet, részvétet és – a magasztos erkölcsi példa következtében – valamiféle erkölcsi felemelkedést, megtisztulást vált ki a nézőből. Ezt a bonyolult, összetett érzést nevezzük *Arisztotelesz a Poetikája* nyomán **katarzisz**nak (megtisztulás görögül).

A tragédia az európai dráma legjelentősebb műfajainak egyike. Alfajainak hagyományos felosztása a tragikus konfliktus okát veszi alapul: a **jellemtragédiában** ez a hősök sajátos karakterbeli adottsága, a **sorstragédiában** (végzetdrámában) viszont tőlük jórészt független, kikerülhetetlen erő. A művek cselekményében mindig valamilyen jó szándék fordul a visszájára (tragikus vétség).

A tragédia eredete – csakúgy mint a komédiáé – az ókori Dionüszosz-kultusz szertartásaihoz nyúlik vissza: a műfaj feltehetően (bár nem biztosan) a bor és mámor istene tiszteletére énekelt kardalból a dithüramboszból fejlődött ki. A dithüramboszt állatbőrbe (feltehetőleg kecskebőrbe) öltözött énekesek adták elő. Valószínűleg innen származik a tragédia szó is (görög tragos – kecske, ódé – dal 'kecskeének'). Hogyan lett a kardalból dráma? A hagyomány szerint Theszpisz volt az első olyan karvezető, aki Kr. e. 530 körül bevezetett újításával voltaképpen megteremtette a dráma jellemző szövegtípusát, a dialógust. Theszpisz egy színészt alkalmazott, aki a karvezető szövegét és a kar dalát kérdésekkel, egy-egy mítosz elbeszélésével szakította meg. A karból kivált színészt magyarázónak (*hüpokritésznek*), az általa előadott szövegrészt pedig közbevetésnek, (epeiszódionnak) nevezték. A Dionüszosz-szertartásokból a Kr. e. 5. századra virágzó színházi kultúra alakult ki.

Az ókori görög tragédia keletkezésére a kutatók régészeti leletekből és etimológiai megállapításokból következtetnek. Egyes feltevések szerint a görögök körében léteztek olyan kultuszok, amelyekben kecskebáknak öltözött kórusok léptek fel, s a tragédia elnevezése ide nyúlik vissza. Mások szerint a Kr. e. 8. században terjedt át Kis-Ázsiából a Peloponnészi-félszigetre a Dionüszosz-kultusz kórusainak énekelt-táncolt előadásmódja.

Az ókori görög tragédiák verses formájúak: eltérő ritmusúak a dialógusok (hatos jambikus sorok: jambikus trimeter) és a kardalok (ezek pl. anapestikusak, trocheikusak). A görög tragédiailrodalom három klasszikusa az ún. tragikus triász; ők a thébai, trójai, mükénei mondakörök anyagából merítették tárgyukat. (Kivétel a szalamiszi győzelem megörökítésével Aiszkülosz *Perzsákja*). Aiszkülosz nevéhez fűződik az egyetlen fennmaradt görög trilógia is (*Oreszteia*); A *Leláncolt Prométheuszban* az emberiség érdekeit képviselő dacos, meg nem alkuvó titán áll szemben Zeusz zsarnoki törvényeivel. Szophoklész, a legsikeresebb antik tragédiaíró dramaturgiai újítása, hogy már három színészt léptet fel, és a kar létszámát 15 főre emeli. Hét teljes tragédiája maradt fenn, melynek hősei az igazságosság, elszántság, hősiesség, testvéri szeretet, a zsarnokság elleni gyűlölet örök példái: *Aiasz*, *Trakhiszi nők*, *Antigoné*, *Oidipusz király*, *Élektra*, *Philoktétész*, *Oidipusz Kolonoszban*. Euripidész drámáinak középpontjában az egyéniség áll; a végzetet az emberi szenvedélyek hordozzák. Témaválasztásában újszerű, hogy a szerelem, házasság, női lélek problémái érdeklik (*Iphigeneia Auliszban*, *Médeia*).

Görög tragédia szerkezete:

Ezek az egységek az i.e. V. század közepén alakultak ki:

Prologosz: az előadás a főhős monológjával vagy egy dialógussal indult

Parodosz: a kar bevonulása, az orkhésztrán való elhelyezkedése közben énekelt dal

Sztaszimon: minden későbbi kardal neve

Epeiszodion: a tragédiának a két teljes kardal között levő párbeszédese része

Exodosz: a végső sztaszimont követő dialógikus rész (végkifejlet)

Exodikon: a kar elvonulása közben énekelt tanulságos tartalmú dal

Kommosz: a szereplőnek a karral folytatott lírai dialógusa

A rómaiak legjobb tragédiáit Seneca írta, de ezek inkább felolvasásra, mint előadásra voltak alkalmasak. **A középkorban** is felolvasásra szánt dialogikus költeménynek vélték a műfajt. Csak a 16. század humanistái jöttek rá Arisztotelész fordítása, Horatius kommentálása közben, hogy a tragédia (és a komédia) előadásra szánt színmű, s megjelentek a humanista drámák.

A 16-17. század fordulóján az Erzsébet-kori angol színházban (Marlowe *Doktor Faustus*, 1588; Kyd *Spanyol tragédia*, 1585-89) már a kor színpadformájának és közönségének megfelelő drámai művek születnek: jellemző a többszálú cselekmény, a fordulatosság, a színhely és idő sűrű változtatása; kedveltek a rémdrámák. Az angol drámák jellemző versritmusa a blank verse, de funkcionális okokból gyakoriak a prózai részek. A kor jellegzetességei mind megtalálhatók Shakespeare tragédiáiban is. 37 darabjából a tragédiákat is keletkezési idejük és tematikájuk szerint szokás csoportosítani. („királydrámák” – II. és III. *Richard*, „nagy tragédiák” *Othello*, *Lear király*, *Macbeth*); utolsó korszakában átmeneti műfajú színművek születnek (*Téli rege*, *A vihar*). A *Romeo és Júlia*, 1595 k. lírai hangvételű szerelmi tragédia; a *Hamlet*, 1601 tematikája a bosszúdrámákat idézi.

A 17. századi francia klasszicista drámaírók a racionalizmus hatására alkalmazzák a hármas egység (tér, idő, cselekmény egysége) elvét. Corneille hősei (*Horatiusok*, 1640; *Cinna*, 1640-41) a római erkölcsök megszállottjai; emberfölötti lények, akik az érzelmek és az értelem konfliktusából az utóbbit választják, a szerelemmel szemben a kötelesség, hazaszeretet, vallás parancsát. Racine tragédiáiban a görög mitológiai (*Andromaché*, 1667) és római történelmi (*Britannicus*, 1669) témák uralkodnak; a hősök szenvedélye felülkerekedik az ésszerű magatartáson. Remekműve, a *Phaedra*, 1677 Euripidész *Hippolitosza* alapján készült. A francia drámák leggyakoribb versformája a páros rímű alexandrin.

A 18. században már bírálják az elmerevedett műfajt (Diderot a középfaajú dráma elméletével; Lessing a *Hamburgi dramaturgiában*, 1768); a preromantikusok hatására megszületik a prózában írt polgári szomorújáték, s a Sturm und Drang jegyében megújulnak a történelmi drámák (Goethe is ír drámát a klasszikus keretek elutasításával: *Götz von Berlichingen*, 1773). Schiller Shakespeare-t követi (*Haramiák*, 1781); történelmi tárgyú, tragikus kimenetelű darabjaiban (*Don Carlos*, 1787; *Wallenstein-trilógia*, 1790-93; *Stuart Mária*, 1800; *Tell Vilmos*, 1804), valamint kortársi tárgyú polgári szomorújátékában (*Ármány és szerelem*, 1784) a szabadság gondolat a vezéreszme. A romantikus irodalomban a legfontosabb tematikus vonás a szabadságszeretet; a konfliktus lényege gyakran a hatalom (zsarnok) és az igazság (szabadsághős) küzdelme (Kleist; Büchner; V. Hugo *Hernani*, 1830; Katona József *Bánk bán*, 1815; Puskin *Borisz Godunov*, 1825).

A polgári dráma a 19. század közepétől virágzik (Ifj. Dumas *A kaméliás hölgy*, 1852); a társadalmi dráma nagy újítója a norvég Ibsen: dramaturgiájának sajátossága a felújított analitikus drámai szerkesztési mód és a szimbólumalkotás (*Vadkacsa*, 1884; *Solness építőmester*, 1892). Valódi fordulatot hoz drámaiatlan drámáival Csehov (*Sirály*, 1896; *Ványa bácsi*, 1897; *Cseresznyés kert*, 1901; *Három nővér*, 1901). K. Jaspers széles körben elfogadott tétele szerint Hebbel óta nem lehet tragédiát írni; a műfaj háttérbe szorult, elvesztette létalapját az elidegenedés-eltömegesedés viszonyai között, nincsenek fenséges hősök, akiknek a bukása tragikus lehetne, de a műfaj számos eleme tovább él a modern dráma több vonulatában.

***

Középfajú dráma: színpadi műfaj, a színjátéknak a tragédia és a komédia közé eső formája. A kifejezést a drámaelmélet csak a 18. század második felében kezdi használni, elméletét Diderot és Lessing fogalmazza meg, s maga a forma is a 18. század végén, a 19. század elején bontakozik ki, elsősorban a német színpadokon. Tematikája rendkívül szerteágazó. Az elnevezés napjainkra eltűnt a színpadról.

Misztériumjáték: (görög *müszterion* 'rejtély' 'titok') a liturgikus drámákból kibontakozó késő középkori vallásos színjáték, mely ó- és újszövetségi, néha apokrif evangéliumokból merített jeleneteket dolgozott fel. A 13-14. században a játékok kikerültek a templomból a főtérre, a piactérre és nemzeti nyelvűvé váltak. A karácsonyi és a húsvéti játékok mellé újabb tárgyak járultak, melyeknek már nem volt liturgikus eredetük. A misztériumjátékokat a városi polgárság adta elő a papság és iskolamesterek közreműködésével. Az előadások terjedelme és stílusa a színpadformától is függött: leghosszabbak a szimultán színpadon lejátszódó francia és német misztériumok; a mozgószínpadnál (szekérszínpadnál) a dráma jelenetekre bomlott fel. A nemzeti nyelvű misztériumok többnyire verses formájúak.

Mirákulum: A szentek életét, csodáit, szenvedéseit, vértanúhalálát színre vivő misztériumdrámák.

Moralitás: allegorikus szereplőket felvonultató vallásos színjáték. A középkori moralitások különösen a megszemélyesített bűnöknek és erényeknek az ember lelkéért folyó harcát mutatták be szívesen. Legismertebb példája a 15. századi angol *Akárki*, a gazdag ember haláláról szóló játék. A tisztán allegorikus moralitások virágkora a késő középkorra esik, de a reneszánsz színpadon is tovább élnek, s hatásuk még Shakespeare jellemábrázolásában is kimutatható. A magyar irodalom legismertebb moralitása az 1646-ban kinyomtatott „névtelen” *Comico Tragoedia*, a századból azonban több moralitástöredék is ismeretes, s a csiksomlyói passiókban is szerepelnek betétként allegorikus jelenetek. A 20. században az angol *Akárki* drámát H. von Hofmannstahl dolgozta át.

Commedia dell' arte : (olasz 'művészet, mesterség színjátéka', 'hivatásos színjáték') itáliai, népi eredetű és jellegű rögtönzött színjátéktípus Virágkorát a 16-18. században élte.

Előadói hivatásos vándorszínész társulatok voltak, melyeknek színészei a társulatok vezetőinek irányításával közösen dolgozták ki az előadás néhány oldalas cselekményvázlatát, amely dialógusokat nem tartalmazott, azokat az előadók alkalomról alkalomra szabadon rögtönözték, miként a zene- és táncbetéteket, akrobatamutatványokat és bűvész trükköket is. Ezt a rögtönzést azonban nem kell a mai értelemben vett improvizációnak tekintenünk, hiszen a sok éve ugyanazt a karaktert játszó színész fejében egész szövegvariációkat, kész sémákat őrzött, amelyet az alkalomhoz illően variált. Az is jellemző volt, hogy apáról fiúra öröklődött egy-egy figura, s így a mesterségbeli fogások is, bár az életkornak megfelelő váltásokat betartották. Egy társulat 10-12 főből állt, így minden szerepkörre volt alkalmas színészük. A *commedia dell' arte* jellemző előadásmódja a jelenetező technika, mivel a szűk színpadon csak kevés szereplő fért el, ezért a változatlan helyszínen az egymás után érkező szereplők vitték előre a cselekmény menetét. A cselekményt gyakran szakították meg bohóctréfaszerű közjáték, amelyek során a zannik megpróbálták a közönséget szórakoztatni tréfákkal, mutatványokkal. A darabok tematikája a régi sémákhoz igazodott: legtöbbjük egy – számos nehézség árán a házasság révébe érkező – ifjú párról szólt.

Drámai költemény: (emberiségköltemény, világdráma, metafizikus tragédia, lírai-filozófiai dráma, könyvdráma) a klasszikus tragédiával rokon műfaj, de a drámaisággal egyenrangúvá válhat benne a költőiség, a cselekményességgel a gondolatiság. E drámák általában nem előadásra, hanem olvasásra készültek, és az emberi lét alapvető filozófiai kérdéseit vetik fel, melyeknek kifejezéséhez vallási, mitikus, szellemlények is szerepelhetnek (Isten, ördög, angyalok, Földszellem, Gomböntő). A drámai költemény kifejezést Byron használta először (*Manfred*, 1816). Ezt a műfajt csak néhány, de jelentős mű reprezentálja: Byron *Kain*, 1821; Shelley *A megszabadított Prométheusz*, 1820; Goethe *Faust I., II.* (1808, 1832); Ibsen *Peer Gynt*, 1867; Vörösmarty *Csongor és Tünde*, 1830; Madách *Az ember tragédiája*, 1860.

Analitikus dráma: (görög analüszisz 'elemzés' szóból) elemző dráma, a drámai szerkesztés egyik fő módszerét alkalmazó drámai mű, melyben az alapkonfliktust okozó esemény a darab kezdetekor már megtörtént, de ennek múltbeli okai nem, vagy nem mind derülnek ki az első felvonásban, hanem fokozatosan derül fény rájuk, így lendítik előre a jelenben játszódó cselekményt, amelynek lényege a múlt feltárulásának folyamata. Ez a módszer a cselekményt lehetőleg a katasztrófa köré sűríti térben és időben, s ezért is alkalmazkodik szívesen a hármas egység (hely, idő és cselekmény egysége) elvéhez. Az eszménykép az olyan színmű, amelynek cselekménye pontosan annyi időt vesz igénybe, mint amennyit a néző a színházban tölt. Mintapéldája e szerkesztési módnak Szophoklész *Oidipusz királya*, Kr. e. 420 k.; a 19. század végén Ibsen (*Babaszoba*, 1879; *A vadkacsa*, 1884) művei reprezentálják, s a modern drámák közül pl. Arthur Miller *Édes fiaimja*, 1947 ilyen szerkezetű.

Epikus színház: B. Brecht által kialakított komplex drámaírói, dramaturgiai, rendezési és interpretációs módszer, ill. színházi gyakorlat. Alapjai az epikus drámai elemekben, illetve az epikus drámában, a távol-keleti, különösen a kínai színházban, valamint az európai avantgarde-ban, kiváltképp az expresszionista és a konstruktivista színházban gyökereznek. Brecht epikus színháza szembe fordul a hagyományos ún. "arisztotelészi" dramaturgiával, hadat üzen a polgári dráma illúziókba süllyesztő világának.

Abszurd dráma: a második világháború után kibontakozó abszurd irodalom legnagyobb hatású műfaja; új szemléletű drámairodalmat és annak megfelelő színházi előadásokat teremtett. Az abszurd drámát a lét teljes értelmetlenségét, céltalanságát tételező világkép hatja át, tudatosan az irracionálisra törekszik. Anti-dráma, hiszen a dráma eredetileg a cselekvés műformája, itt viszont a szereplők tehetetlen lények, sorsuk a passzivitás, a vegetatív szintű lét, amelyből kitörni nem lehet. A kifejezhetőség is kérdésessé válik, a nyelv maga is „lefokozódik” (nincs sem kommunikáció, sem karakter). A kevés vegetáló szereplő, a cselekményhiány és a szegényes nyelv mellett a kopár színterek is fokozzák a szorongás és a bizonytalanság élményét. Ionesco darabjaiban (*A kopasz énekesnő*, 1949) még van konkrét meghatározottság; Beckett mutatja fel a *Godot-ra várvától*, 1948 kezdve az emberi lét egyetlen tartalmaként a „lassú felbomlást, a vánszorgást a vég felé”. Dürrenmatt (*Az öreg hölgy látogatása*, 1956; *A fizikusok*, 1962) saját groteszk komédiáit, paraboláit, tézisdrámáit „paradox színháznak” nevezi.

Deus ex machina: (latin): 1. a görög tragédiából ismert, a francia klasszicista tragédiáig használt dramaturgiai megoldás, amikor a szerző a cselekményt külső hatalom (istenek, a sors), ill. a cselekményen kívül álló esemény váratlan megjelenítésével zárja le; 2. az istenek váratlan és hatásos megjelenítését szolgáló *lebegőgép, röptető*.

A líra műneme

Líra: (görög líra 'húros hangszer') költészet, más szóval poézis. Tárnya az egyén vagy közösség lelkületében végbemenő **érzelmi élet, indulatok vagy gondolatok**, melyek visszatükrözik a külvilág, az emberi társadalom és a természet hatásait. Ellentétben a múltat elbeszélő epikával, a líra mindig jelen idejű. A legszubbjektívabb műfaj.

Beszédhelyzet: Általában nem könnyű megválaszolni azt a látszólag egyszerű kérdést, hogy ki a versben megszólaló „beszélő”. A kézenfekvő választ, hogy a költő, sok esetben maga a szöveg cáfolja meg. Gondoljunk például a helyzetdalokra, amelyeknek a lényege éppen az, hogy a költő egy elképzelt figura helyébe képzei magát. Pl. *Petőfi: Szeget szeggel*. Beszédhelyzetre való utalást találhatunk a címben (*Petőfi: szomjas ember tünődése*) vagy a szövegben (*Szeptember végén*). A vers írója lehet azonos a vers beszélőjével (aki a **lírai én**), de lehet különböző is. A lírai alkotásnak is lehet adott esetben rövid cselekményszerű, vagy drámai jellegű eleme. (*Kölcsey: Zrínyi dala*)

Eleinte a zenével együtt létezett; idővel függetlenné váltak egymástól, de ritmikus, dallamos formáját, szerkezeti felépítését részben így is megtartotta. A zenétől örökölt kötöttségekből sokat engedett a szabad vers, prózavers a hangsúlyt a gondolatritmusra, a költői képvers, a verslogikára, tömörítésre teszi.

A líra műfajai

A líra műfajai nehezen sorolhatók csoportokba. Minden csoportosításban van önkényes elem is. Néhány lehetséges csoportosítás:

Forma és hangnem szerint: szonett, epigramma, rapszódia, óda, dal, himnusz, elégia stb.

Tartalom szerint: gondolati líra, szerelmi líra, tájversek, filozofikus költemények, istenes versek, látomás versek, hazafias versek, ars poetica stb.

Ars poetica: Horatius Flaccus (Kr. e. 65-8) nyomán az olyan költemény, melyben a költő megfogalmazza saját stíluseszmenyét, jelzi a költői magatartást, melyet meg kíván valósítani költői hitvallásnak (*Ars poetica – költői mesterség, költészettan*) nevezzük.

Dal: zenei és irodalmi műfaj. Az irodalmi dal idővel önállósult, de jellegénél fogva olyan közel áll a zeneiséghez, hogy utólag gyakran megzenésítik. Egyszerű érzelmekeket fejez ki közvetlen formában. Általában rövid terjedelmű. Eszközei közé tartozik az ismétlés, a visszatérés, refrén, dallamosság, ritmikusság. Nagyfokú személyesség jellemzi, mely azonban bárki által könnyen átélhető. Fajtái a népköltészetben a munkadal, mágikus dal, bölcsődal, szerelmi dal, bordal, csatadal, helyzetdal, gyászdal, gyermek mondóka.

Elégia: A görögök eleinte minden hosszabb, disztichonban (egy hexameterből és egy pentameterből álló strófa) íródott költeményt tartalmától függetlenül elégianak hívtak. A műfaj fogalma a költészet történetében sokat változott: ma fájdalmas tárgyról

kiengesztelődött hangon szóló költeményt jelent. (Pl. Tóth Árpád: *Elégia egy rekettyebokorhoz*)

Elégiko-óda: A lelkesült intenzív érzelmek és a lemondó, leértékelő hang egyaránt megtalálható benne. Arany János 50-es évekbeli lírájára jellemző (pl. *Letésem a lantot*)

Himnusz: vallásos jellegű, istent vagy isteni hatalmakat dicsőítő, hozzájuk segítségért fohászoló, imaszerű ének. Később az óda szinonimája, szárnyaló lendületű költemény, amelyet valamely eszme, személy, ország stb. magasztalására írtak.

A műfaj eredete kétségkívül kultikus, közösségi, vallásos ünnepekhez kapcsolódott. Ezért a költői formák között máig a legszemélytelenebb, a megénekelt tárgy uralkodik benne, és nem a fohászoló személye. Szapphó híres himnusza Aphroditéhez egy imával kezdődik. A himnuszban mindig megnyilatkozik az erőfeszítés is: felemelkedni a tárgyhoz, méltónak lenni ahhoz, akihez könyörgünk. A fenséges tárgy fenséges érzelmet vált ki; nemesebb lesz, ki nemesről énekel. S természetes, hogy a himnusz lesz az elterjedő kereszténység vallásos és rajongó költészetének egyik alapformája. A görög-római költészet korszaka után a kereszténység középkori századaiban a latin nyelvű himnuszokban élt a líra. A régi, antik himnuszok strófikus szerkezetűek voltak - szigorúan szabott mérték rendezte szakaszaikat. A középkori himnuszok költője egyszerűbb versben, olykor az ambrosiánus, négyes jambusban fejezte ki rajongását és félelmét az istenségtől. Az angol romantika fedezte fel újra a himnuszt, s nálunk Kölcsey akkor írta meg Himnusát, amikor egy nemzet felemelkedésében reménykedett.

Óda: Az óda elnevezése görög *ódé* (dal) szóból származik. A műfaj Kr. e. 7-6. század körül alakult ki, s eredeti jelentése pengetős hangszerrel kísért dal volt. (Így különböztették meg a fuvolával kísért daltól, az elégiától.) Az óda lírai műfaj, fenséges tárgyról emelkedett stílusban írt költemény. Az ódára általában jellemző beszédhelyzetben a megszólaló beszélő egy többé-kevésbé konkrét megszólítottéhoz intézi beszédét. A görög ódának szabályos hármas tagolása volt: két azonos ritmikai felépítésű szakasz (*strófa, antistrófa*) egy harmadik, az előzőektől eltérő képletű versszak (*epódosz*) követte. A görög ódaköltészet legnagyobb alakja Pindaros volt (Kr. e. 6-5 század). A görög mintákat követve s egyben továbbfejlesztve alkotta meg négy kötetben rendezve 103 ódáját Horatius. Az óda latinul: *carmen* – Horatiusnál több műfaj gyűjtőneve. Horatius ódáinak jellemző vonása az elmélkedés és a tanító célzat. Általában egy konkrét jelenségből kiinduló meditáció (elmélkedés) után általános érvényű tanulság (*didaxis*) zárja a költeményt. A horatiusi ódában felismerhető a pindarosi óda hármas szerkezete, ám a harmadik egység a latin költőnél már nem ritmikai, hanem modális különbséget mutat: a *didaxis* sok esetben felszólító módú; követendő példa, kialakítandó magatartásforma fogalmazódik meg benne. Az óda hagyománya a 17-18. században éled újra, legmagasabb szintjét ekkoriban Berzsenyi Dániel költészetében éri el. A reformkorban megújul a nemzeti ódaköltészet. Petőfi Nemzeti dala, Arany Magányban című költeménye szép példái ennek. A huszadik században Kosztolányi ódája Marcus Aureliushoz, vagy József Attila Dunánál című ódája emlékeztet.

Episztola: megnevezett, valóságos személyhez írt verses levél - irodalmi levél. (Pl. *Petőfi és Arany verses levelei*)

Jeremiád: a bibliai Jeremiás próféta nevéből: panaszos, siránkozó hangvételű verses műfaj. Az elnevezés az Ószövetség egyik kanonikus, általában - tévesen -Jeremiásnak tulajdonított nagy prófétai könyvére (Siralmak könyve) utal, mely Jeruzsálem pusztulását panaszolja, s rendszerint ennek hangvételét követi minden jeremiád is. Hangulata komor, mondanivalója egyszerre vallásos és hazafias.

Rapszódia: az ódai műfajok közé tartozik; sokban rokon a ditirambussal, a himnusszal és a szűkebb értelemben vett ódával. Eredetileg a rapszodosz (görög 'vándor énekes') által a homéroszi eposzokból előadott dal. Műfajfogalomként a 18. században vált a zenei szaknyelv kifejezésének átvételével. Jellemző vonásai: a zaklatottság, az érzelmek és gondolatok szenvedélyes hullámválása; a kötetlen szerkezet (melynek részei elsősorban nem logikailag, hanem a képzelet és az asszociációk síkján kapcsolódnak egymáshoz); a közvetlen és szubjektív kifejezőmód eszközeinek gyakori és változatos felhasználása; a külső forma és a ritmus kötetlensége; a hangnem emelkedett, gyakran eksztatikus jellege. A költői kifejezés szabadságát hirdető romantika jellemző műfaja (Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban*, 1844; *A vén cigány*, 1854; Petőfi *Egy gondolat bánt engemet...*, 1846). A 20. századi költészetben Illyés Gyula *Bartókja*, 1955 a magyar művész jelképe.

Epigramma: jelentése „felirat”. Az ókori görög lírában a sírfeliratokból kialakult műfaj volt (szintén disztichonban íródott). Mivel kőbe vésték, rövidnek kellett lennie. A későbbi könyv-epigrammák már veszítettek tömörségükből de csattanóra épültek, s egy központi gondolatot fejeztek ki. (Pl. *Kölcsey: Huszt, Vörösmarty: A Gutenberg-albumba*)

Átmeneti műfajok

Lírai és epikai elemeket egyaránt tartalmaznak, mint például *a napló, a levél*, amelynek *fiktív* változatát nem küldik el, és rendszerint kitalált személyhez szól. (pl. Mikes levelei néniéhez.)

Ballada: epikus népköltészeti (népballada) és költői (műballada) műfaj. Legfontosabb megkülönböztető jegye a sűrített, gyakran egyetlen jelenetre összevont cselekmény, amelyből minden kimarad, ami nem föltétlenül szükséges a megértéshez, ezáltal a balladai elbeszélés szaggatott, izgatón homályos, sodró erejű lesz. Izgatott jellegét fokozza, hogy az eseményeket, előzményeit, okait nagyrészt a szereplők szájából tudjuk meg drámai párbeszéd és lírai monológok formájában. A ballada tehát drámai és lírai elemekkel átszőtt elbeszélő költemény. Igen gyakori sajátossága a sor vagy versszak-ismétlés. Legjellemzőbb témái: szeretet, hűség, hűtlenség, féltékenység, házasságtörés, megesett lány sorsa, erőszakkal elválasztott szeretők társadalmi különbség miatt

Életkép: a mindennapi élet valamely jellemző jelenetét vagy alakját ábrázoló, lírikus és epikus elemeket egyaránt magába foglaló kisebb prózai vagy verses mű. (Petőfi: *Egy estém otthon*, Arany: *Családi kör*)

Helyzetdal: a költő egy elképzelt, kitalált fiktív figura helyébe képzeletben magát, s e figura hangján szólal meg.

Alakrajz: jellegzetes, többnyire népi figura rajza, egy sajátos helyzet bemutatása vagy rövid, többnyire csattanós történet elmondása.

Episztola: költői, verses levél (*Petőfi, Levél Várady Antalhoz*)

***

A költői nyelv

Költészet (poézis, görög poiesisz "szakértelemmel készített maradandó emberi mű"). A költészet nem azonosítható teljesen a lírával vagy a verssel, hiszen drámában (*Szophoklész, Shakespeare művei*) és epikában (*Homérosz, Arany János művei*) is megjelennek költői elemek, és prózai művekben is előfordulhat metafora, hasonlat, alakzatok stb.

A költészet formái sokkal nagyobb intenzitással közvetítik a tartalmat, mint a nem költői műfajok. Tartalom és a hozzá felhasznált szó mennyiség hányadosa magas.

A költészet intenzitásnövelő formaszervezetei közül a leglényegesebbek:

1. **Hangásbeli formák:** versritmus, rím, hangszimbolika (hangok stilisztikai értéke; kellemes – kellemetlen stb.), hangfestés (érzelmek, hangulatok zenei leképezése), hangutánzás (akusztikai jelenségek beszédhangokkal történő lekottázása), hangalakzatok (pl. alliteráció). E hangásbeli formák zeneiséget kölcsönöznek a versnek. Így a szavak zenéjükkel is szólnak hozzánk.
2. **Költői képek (trópusok):** olyan stilisztikai - poétikai elemeket egységes szerkezetbe építő kép, amely egyszerre több valóságsíkra utal (fogalmi - képi) és ezáltal többlet tartalmat (szimbolikus, allegorikus) nyer. A leggyakoribb trópusok:

Metafora: görög eredetű szó, átvitelt jelent. Az élet minden területén alkotunk metaforákat, mert másképpen nem lehetne nevet adni a dolgoknak pl. krokodilkönnyek, pillangósvirágú stb. A metafora egy fogalmi sík és egy képi sík azonosításán alapul. A többletjelentés abból az összehasonlító munkából adódik, amit a tudat a két sík között végez.

Fölfogható úgy is, hogy ez a kölcsönhatás a két szó fogalmi és többletjelentésének egybejárása és egy harmadik jelentésben való egybeolvadása. Ez a jelentés egyedi, csak az adott művészi szövegben létezik. A modern költészetben a metaforák összefonódhatnak, komplex képeket is alkothatnak. Az állandósult jelentésű metaforákat **toposzoknak** nevezzük. (pl. utazás – életút, ősz – elmúlás, fény – megvilágosodás)

A metaforák *kifejtettségük alapján* lehetnek egytagú és teljes metaforák. Vizsgálhatjuk őket *grammatikai szerkezetük és szófajuk alapján* is. (igei, főnévi, melléknévi;

alany –állítmány, jelzős szerkezet, tárgyias vagy határozós szerkezet) Pl. „...az élet / Egy összezsúfolt táncterem (Arany János)

Megszemélyesítés: olyan metafora, vagyis átvitelen alapuló szókép, melyben két dolgot hozunk egymással kapcsolatba, s közülük az egyik elvont fogalom, jelenség vagy tárgy, a másik élőlény. Pl. „Bömböl a szél, süvölt, dühében már jajgat.” (Kányádi Sándor)

Szinesztézia: a görög elnevezés 'együttérzést, összeérzést' jelent. A szinesztézia, mint kettős kép két vagy több valóságsíkot villant fel a befogadó tudatában, a két sík két különböző érzékszervvel felfogható érzetet idéz képzeletünkbe. Legközelebbi rokona a teljes kifejtett metafora.

Pl. „S égtek lelkemben kis rőzse-dalok / füstösek, furcsák, búsak, bíborak..” (Ady Endre)

Metonímia: a görög szó jelentése 'névcseré'. Metonímia úgy keletkezik, hogy a kiinduló szó jelentésmezőjén belül cserélődik fel egy másikkal, pontosabban az egyik szó helyettesíti a másikat, illetve - keletkezését tekintve – tapad az egyik a másikhoz. A helyettesítés vagy csere műveletéből következik, hogy a metonímia mindig az egytagú metaforákra emlékeztet, tehát a befogadót fokozott alkotásra készíti. Ez azonban nem képzettársításokra épülő alkotás, hanem logikai művelet.

Fajtái: helybeli, térbeli érintkezésen alapulók: *Pihennek a házak még csendben alva.* (Kosztolányi); időbeli érintkezésen alapulók: *Völgyben ül a gyáva kor.* (Kölcsey); anyagbeli érintkezésen alapuló: *Talpig vasban vagyok.* (népdal); ok-okozati: *És az gyimilcsből halált evék.* (Halotti beszéd)

Szinedoché a metonímia sajátos fajtája, melyben fogalomcsere következik be. Stilisztikai hatása a fogalomcsere indítókáiban rejlik. Ez lehet túlzás, kicsinyítés, körülírás. Kiemelheti a tipikusát, az időt a helyet stb. meggyorsíthatja a gondolkodási folyamatot, például a következmények előrevetítésével.

Fajtái: rész – egész: *Vezet maga után ez két ötven szablyát.* (Zrínyi); egész – rész: *Szétszaggatott népeknek átkai* (Vörösmarty); nem – faj; *Ömlik a vér száján és orrán a vadnak* (Arany János)

Hasonlat: szerkezetileg abban különbözik a metaforától, hogy három tagból áll: a hasonlított (fogalmi sík) a hasonló (képi sík) és a köztük lévő közös vonásból. A hasonlatban a hasonlítást nyelvtanilag jelöljük. Pl. *...s mint az őz futása, / könnyű játszani a lány illanása.* (Vörösmarty)

Összetett költői képek: A képi eszközök, a hangszimbolika és az elrendezés módszerei együttesen teremtik meg az úgynevezett összetett (komplex) képeket. Ezeknek fontos eleme a képi síkváltás. (Lásd: Hankiss cikk.)

Oximoron: görög eredetű szó, értelmileg látszólag egymást kizáró ellentéteknek stilisztikai, összekapcsolása a beszéd során pl. édes teher (köznyelv), koldus imperátor (Kosztolányi).

Allegorikus és szimbolikus ábrázolásmód

	Allegóriára épülő vers	Szimbólumra épülő vers
Stílusértéke	értelmi, logikai	látomásos, sejtető
Célja	rejtett formában való gondolkodás (erkölcs, politika)	megjelenítés, megéreztetés
Alapja	a kép és a fogalom közti tartalmi, hangulati hasonlóság, a tapasztalat	költői látomás, vízió, a kép szokatlan asszociációi, elszakad a fogalomtól, önálló életre kel
Formája	egy kép - egy gondolat, a kép a részleteiben is megfelel a jelentésnek	egy kép – több gondolat, érzelemsor, hangulatok, nincsenek konkrét megfelelések
Jelentése	behelyettesíthető, felfejthető	nehezen értelmezhető
Példák	Vajda János: A virrasztók Tompai Mihály: A madár, fiaihoz	Ady: Harc a Nagyúrral, Az ősz Kaján

Alakzatok (figurák):

Az alakzat már a klasszikus retorika egyik alapfogalma, görög neve 'szkhéma' (testtartás), vagy latinul 'figura'. A modern stilisztikában az expresszivitás érdekében tett szövegváltoztatásokat és jelentést hordozó közlésértékű módosításokat nevezzük alakzatoknak. Az alakzatok feszültséget keltenek és oldanak, díszítettséget, erőt, kisugárzást, nyomatékot kölcsönöznek a szövegnek. Nyelvi szentek szerint beszélhetünk hangalakzatokról, szóalakzatokról és mondataalakzatokról. Az átalakítás módja szerint:

- A. Bővítésen alapuló alakzatok:** ismétlés, láncszerű ismétlés (gradáció), variációs töismétlés (figura etimologica), halmozás, anafora (sor- vagy szakaszkezdő), izolálás, fokozás (hiperbola), variáció, párhuzam, ellentét (antitézis), két állítás közti ellentét (paradoxon), keret, refrén;
- B. Csökkentésen vagy elhagyáson alapuló alakzatok:** szóelhagyás, hiányos mondat, egytagú metafora, balladai homály stb.
- C. Felcserélésen alapuló alakzatok:** szokatlan szórend, közbeékelés, felkiáltás, költői kérdés, chiasmus (állítások fölcserélése) stb.

Líra, elemzési szempontok

Költő és tárgya: élménylíra, tárgyias költészet, hangulatlíra

A vers: *ciklus*, cím, címadás, szerkezet, *kompozíció*,

A költő és a verse: költői magatartás, szerep, *szerepvers*, vershelyzet, lírai én,

Szerkesztési eljárások: ellentétek, párhuzamok, szimmetria, aszimmetria, *polifónia*
harmónia, diszharmónia, késleltetés

Topológiai logika: a szövegben érvényesülő szabályos térbeli előrehaladás, ill. a térbeli irányultság érvényesülése. Pl. Arany János *A walesi bárdok* című balladájában térbeli szabályosság, előrehaladás, az *V. László* című balladában térváltások vannak.

Temporális progresszió: A szövegben érvényesülő időszerkezet, melyben megvalósul az időbeni előrehaladás. Lehet lineáris, (kronologikus), tartalmazhat idősíki váltásokat, visszaugrást az időben (flashback), stb.

Tematikus progresszió: A szövegben a téma és a réma láncszerű összekapcsolódása a szöveg vázát teremti meg; egymásra-épülésük tematikus struktúrát, tematikus progressziót eredményez. Az összekapcsolódás minősége alapján lehet: 1. egyszerű lineáris fejlődés, 2. fejlődés végigfutó témával, 3. fejlődés levezetett témával, 4. többfelé ágazó réma, 5. témafejlődés ugrással.

Archetípus: C. G. Jung a psziché teljességét és ezen belül a tudatos és tudattalan részt, mint egymást kiegészítő önszabályzó rendszert fogta fel már a század elején. A tudattalan az idősebb, az őseredetiben adott, melyből a tudatos megszületik az egyedi élet során, és melybe rendszeresen visszamerül, az alvás, az álom, vagy akár az ábrándozás idején.

A tudattalanunk személyes része a velünk született egyéni adottságainkból és egyedi életünk során szerzett élményeinkből, környezetünkkel való kapcsolatainkból és ezek tudattalanná vált és ott működő folyamataiból alakul ki. Ezeket túl személyiségünk az ősi, közös emberi örökséget is magában hordozza, ez a *kollektív tudattalan* tartománya. Itt található az azok a szellemi szervek, potenciális működési minták, melyek az emberi sors alap-meghatározói. Ezeket nevezi Jung *archetípusoknak*. Ősmintáink vannak például az anyáról, apáról, a gyerekről, a hősről, a boszorkányról, a tündérről, ördögről, az öreg bölcsről, angyalokról, Istenről stb. Archetípusunk van nemcsak saját, de az ellentétes nemiségről. Ez a férfiban lévő nőkép és a nőben lévő férfikép ősi forrása, az *anima* illetve *animusz*, ahogy Jung elnevezte.

Vándormotívum: a kultúrtörténetben fel-felbukkanó narratívák, motívumok pl. Bolygó zsidó /hollandi. *Lásd Arany: Az örök zsidó.*

Önmegszólító, verstípus: A tudat válságának élményéből fakad ez a verstípus. Freudnak és Heideggernek a gondolatrendszerében kulcshelyet foglal el ez az önmegszólító nyelvi-stiliztikai formula, illetve a mögötte lévő szellemi helyzet és élmény. A verstípus alapformája a dialógus, olyan dialógus, amelynek csak az egyik felét halljuk. Azt a felét, amelyben az intellektus egy hosszú belső vita lényegét összegzi, tanulságát summázza. A verstípus Arany korától lett általánossá. Pl. *Arany: Mindvégig, Babits: Csak posta voltál, Kosztolányi: Számadás, József Attila: Tudod, hogy nincs bocsánat.*

Időszembesítő, létösszegző verstípus (még, már, most, majd): József Attila jellegzetes kései verstípusa (Pl. *Mama: Már egy hete... Én még őszinte... de most már késő*), de más költőknél is előfordul (Pl. *Berzsenyi: Közelítő tél, Petőfi: Szeptember végén, Vörösmarty: Előszó, Kosztolányi: Marcus Aurélius*). Ezekben a versekben összegzésről van szó, melynek anyagát az életút kölcsönzi, de tárgyát, alakját, szerkezetét nem. Az összegzés az egyéni lét lezárulásának helyzetéből, távlatából megy végbe. Fő kérdése, hogy tudott-e az ember a mulandósággal szembeállítani valamit, tudta-e életét önértelmű létegésszé alkotni (heideggeri értelemben). A létösszegző versek homlokterében tehát az idő és az egzisztencia kapcsolata áll. Az egzisztenciában megvalósuló szintézis mindig jelenidejű, ezért e versek középpontjában mindig a most van. Pl. *Most tél van és csend és hó és halál. (Vörösmarty); Most, ha adná is, már késő. (Arany); Most rezge megbánás fog át. (József Attila)*

Stilizáltság, poétizáció, retorizáltság: A nyelvi nyilatkozatok költőivé alakítása (Németh G. Béla szerint) három fokozatban történik: a stilizáltságot a szó- és mondatformák válogatása hozza létre, a retorizáltság gyakori eszközei az állandósult alakzatok, melyek mögött gyakran elhomályosult logikai sémák állnak (ellentétbe állítás, fokozás, párhuzam, érvelés stb.), a poétizálás eszközei közül a hangzati eredményű számszerűségeket (metrika, ritmika stb.), a szófűzés szokatlan módjait említhetjük.

Ábrázolási formák: dallamra írott vers, képvers

Verstan: ritmus, verselés, hangsúlyos verselés: időmértékes verselés, verslábak, *sorfajták, strófafélek*, hexameter, pentameter, disztichon, szabad vers, szonett, zeneiség, rím, rímfajták, alliteráció, áthajlás Lásd: Ferencz Győző könyvéből fénymásolatok.

Művelődéstörténeti korszakok

Ókor

A Bibliával kapcsolatos fogalmak

Biblia: az elnevezés görög eredetű, jelentése “könyvek”, “iratok”. (Biblosz: könyv.) Azért a többes szám, mert az Ószövetség és az Újszövetség iratait egyaránt tartalmazza.

A Biblia a zsidó és a keresztény vallás szent könyve

Szövetség: A bibliai őstörténet szerint Isten a “kiválasztott nép” őseivel, Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal szövetséget kötött, szigorú törvények sokaságát írta elő számukra, és ezt a szövetséget a zsidó népet Egyiptomból kivezető Mózesrel is újra megerősítette: nekik ígérte örök hazául az ígért földjét, Kánaánt. A zsidóság a szent könyvek szerint az elkövetkező évszázadokban meg-megszegte a törvényeket, ezért a próféták közül Jeremiás már egy “új szövetségről” adott hírt.

A kereszténység szerint Isten ezt az új szövetséget Jézus Krisztus által kötötte meg, aki Isten fiaként kínhalálával megváltotta az emberiséget, s ezzel eltörölte az első emberpár lázadása által elkövetett “eredendő bűnt”. A zsidó vallás viszont tagadja, hogy Jézus a próféták által ígért Messiás (felkent), hiszen a Megváltótól azt várták, hogy békét és dicsőséget hozzon a világra, a világ azonban nem sokat változott Jézus halála óta.

Ószövetség: Az óhéber irodalom foglalata kb. ezer év irodalmát tartalmazza Kr.e. 12. századtól a Kr.e. 2. századig. A könyvek nagy részének nyelve a héber, de néhány könyv arámi nyelven maradt fenn.

Kanonizálás: Az Ótestamentum végleges szövege évszázadok alatt alakult ki, és tudós vizsgálat, válogatás előzte meg. Ezt a folyamatot nevezzük kanonizálásnak. (A görög kánon szó jelentése mérték, zsinórmérték, erkölcsi norma.)

Prófécia, próféták: Az Ószövetség jelentős részét teszik ki a prófétai könyvek. A klasszikus prófétizmus kora a Kr. e. 8-4. század. A próféták olyan sugalmazott emberek, akik azt igényelték, hogy elhiggyék róluk, hogy Isten nevében beszélnek. Isten üzenete látomásban, álom formájában, hallás által, de leggyakrabban belső sugalmazással jutott el hozzájuk. A kapott üzenetet a próféta lírai formában, prózai szövegben, példabeszédben, homályos jóslatokban, szónoki beszédben, zsoldárok, gyászdal formájában adja tovább.

A próféták a társadalmi igazságtalanságok ellen is harcoltak. A nemzeti katasztrófákat Jahvének tulajdonították, aki azért idézte őket elő, hogy ily módon megbüntesse népét bűneik miatt, de a büntetés nem az utolsó szava volt. Ha megelégedi a nép szenvedését,

elküldi a Messiást, aki felszabadítja Izraelt. A keresztény kánon szerint az úgynevezett nagypróféták: Izajás, Jeremiás, Ezekiel, Dániel. A kis próféták körébe tartozik Jónás.

Zsoltárok: A Zsoltárok könyve különböző korokban keletkezett liturgikus, azaz szertartások alkalmával, istentiszteletekkor használt énekek, verses szövegek gyűjteménye. Minden kánon 150 zsoltárt tartalmaz. Változatos műfajú szövegek: himnusz, könyörgés, panasz, ima, hálaadás stb.

A héber költemények versritmusa a szó- illetve szócsoport ismétlése (figura etimologica) illetve a gondolatritmus adja.

Újszövetség: az ókeresztény irodalom legfontosabb alkotásait foglalja magába. A kanonizált könyvek a Kr. u. 1. század vége felé nyerték el végleges formájukat. Az első részét a négy evangélium alkotja.

Evangélium: (a görög szó latinosított formája) jó hírt, „örömhírt” jelent. Jézus az üdvösség örömhíréről beszél.

Az első három evangélium szerzőit (Máté, Márk, Lukács evangélisták) **szinoptikusoknak** (együtt látóknak) szokták nevezni. A szinoptikusok úgy mutatják be Jézust, mint aki isteni megbízatással, prófétai küldetéssel, messiási hivatással rendelkezik. János evangéliuma Jézusról első sorban, mint Istenről beszél, aki bár emberi testet öltött, isteni lény. „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige. - Az Ige testté lett, itt él közöttünk, és láttuk az ő dicsőségét, mit az Atya megszülöttjének dicsőségét.”

Példázatok: az evangéliumok többféle ószövetségi műfajt olvasztottak magukba. Ezek közül az egyik legjellemzőbb a példázat, példabeszéd (parabola) – erkölcsi célzatú jelképes tanítómese. Jézus tanításának lényegét, erkölcsi tanulságát egy-egy érdekes történet, példabeszéd érzékletes képeivel világítja meg. Pl. A tékozló fiú, A mustármag története, A tántumok története, A homokra illetve a sziklára épített ház példázata stb.

Az újszövetség második része, **Az apostolok cselekedetei**, az ősegyház története. Ehhez kapcsolódik Pál apostol 14+7 levele (itt található A szeretet himnusza).

Apokalipszis: a János apostolnak tulajdonított Jelenések könyve (görög címe az apokalipszis – feltárás, kinyitás, kinyilatkoztatás) a kánon negyedik része. Az apokalipszis külön irodalmi műfaj volt az idősámításunk előtti két évszázadban. A szerző a kinyilatkoztatást látomás formájában kapta. Ezek a látomások inkább jelképek voltak.

Vulgáta az Ó- és Újszövetség latin fordítása, amelyet Szent Jeromos (? 340-419) készített, amikor egyesítette a két könyvet.

A Biblia teljes szövegét először Károli Gáspár fordította le magyar nyelvre 1590-ben Vizsolyban.

Középkor
Reneszánsz
Humanizmus
Reformáció
Barokk
Rokokó

A rokokó szó kagylót jelent; a díszítőelem, mint kagyló finom mívű apró tárgyat jelent. Egyes értelmezések szerint a rokokó és a barokk között genetikus kapcsolat van: a barokk túlhajtásaira válasz. Mások szerint a rokokó a klasszicizmus utolsó korszakában jelentkező felvilágosodás kihívására születik, a 18. század második felében (inkább a súlypontok eltolódása érzékelhető ebből).

Klasszicizmus
Felvilágosodás
Szentalizmus

A romantika

Etimológia: Románc – lovagregény, trubadúrkorszak; Romanesque – román stílus angolul; regényes történet franciául.

Kora: Anglia, Németország 18. század vége, Franciaországban és Közép-Európában 1840-es évek; Forradalmak kora, ipari forradalom kora;

Filozófia: Szubjektív idealizmus; Kant – a világ nem feltétlenül olyan, amilyennek az ember látja (Ding an sich), nem megismerhető, az érzékelt valóság nem más, mint saját eszméink világa; Lázas a tudomány, a tekintély, a hagyomány, a rend és a fegyelem ellen; Metafizikai lázas az ember léthelyzete ellen; Menekülés a jelen valóságából az értékzadagabb múltba;

Politika: Társadalmi, politikai lázas; forradalmak, társadalmi reformok kora (Napóleon, Raszkolnyikov, Julien Sorel, Rastignac); szabadságkultusz (Petőfi), liberalizmus születése, nemzeti függetlenség előtérbe kerülése; szabadságjogok megfogalmazása; liberalizmusból, forradalmakból való kiábrándulás – konzervativizmus;

Esztétika: Lázas a klasszicizmus dogmákká merevült szabályai ellen; Az ember nem tétlen befogadó, antik minták mechanikus másolója; Eredetiség kultusza; Az érzékenység a szubjektum különleges fogékonysága – alkotótevékenység – a szubjektum világteremtő

erővé válik; Zseni elmélet, intuíció szerepe a megismerésben és az alkotásban; Szélsőségek kedvelése (pl. szélsőségesen jó és rossz jellemek);

Történeti érdeklődés: Nemzeti jelleg előtérbe kerülése; Nemzeti hagyomány felé fordulás, nemzeti önazonosság kérdése; Nemzetek, nyelvek, kultúrák születése, emelkedése és bukása, nemzeti géniusz (Herder); Nacionalizmus ébredése, Sturm und Drang

Érzelmek, élmények, költői szerep: A szubjektum kerül előtérbe; Látnok-költő, titkos igazságok tudója (Az ítélet); Azt gondolják, hogy az érzelmek, szenvedélyek hevességétől függ az irodalmi mű hatása (pl. Üvöltő szelek); Elszakadás a hétköznapiságtól – pátosz, ünnepélyesség, képzelet, álmok, víziók, sóvárgások;

Természethez való viszony: A természet nemcsak az elvonulás helye, hanem a lélek kivetülése is; panteisztikus természetkép; A természet, mint ihletforrás (Wordsworth); Eltávolodás a városias, racionális életeszmenytől, természet, mint metafora, természetfeletti egzotikum (Coleridge);

Valláshoz való viszony: Mítosz fontossága; A vallás újra csoda (pl. Rege a vén tengerésről);

Ihletforrások: Biblia, középkor (gótika), kelet, népköltészet, balladakultusz (Osszián)

Fekete romantika: Kéj, kegyetlenség, lidércek, halál;

Formák: Egyéni nyelvhasználat; Víziószerű képek, merész képzettársítások, pl. (A vén cigány); Képgazdagság, metaforák; Műfajok vegyítése;

A klasszikus modernizmus

Romantikával való szembefordulás; A lírai én a háttérbe húzódik, a versben nem bontakozik ki közvetlenül a benne megszólaló én életszerű alakja. Helyette a lírai én drámai monológok mögé húzódik (Baudelaire, Browning, néha Ady, T.S. Eliot) vagy tárgyias (objektív) beszédhelyzetekben nyilatkozik meg. (Eliot – objective correlative, Babits tárgyias költészete.)

Parnasszizmus: A vers megcsináltsága, csiszoltsága, artisztikuma fontossá válik.

Kötetkompozíció: A verskötet kompozíciós szerepe megnő. (Baudelaire: Romlás virágai, Ady: Új versek, Kosztolányi: Szegény kisgyermek panaszai stb.)

Formák: Vonzódás a klasszikus, zárt formák, illetve a szabad vers felé. (Walt Whitman)

A szimbolizmus

A klasszikus modernség korszakát az irodalomtörténet írás általában a szimbolizmus szóval szokta összefoglalóan megnevezni.

Etimológia: A 19. század második felének stílusirányzata nem azonos a szimbólum használatával!!! De nevét mégis innen kapta. (Szimbólum – jelkép, ősrégi szókép: valamely gondolati tartalom, elvont eszme, fogalom érzékletes képpel való kifejezése, helyettesítése, pl. lánc – rabság.)

Kora: 19. század második fele és a századforduló stílusirányzata

Módszere, poétikája: A szimbolista költészetben az érzékletesen kibontott kép vagy képrendszer önállóvá válik. A kép vagy képrendszer csak megsejtet, sugall valamilyen pontosan nem tudatosított, éppen ezért nehezen megmagyarázható homályos érzést, mélyebb, rejtettebb lényegét, többértelmű jelentéstartalmat. „*Jelképek erdején át visz az ember útja.* (Baudelaire: Kapcsolatok, Ady: Az ős Kaján, Az eltévedt lovas, A vár fehér asszonya.) A szimbolista jelrendszer egyes elemei és a megsejtendő tartalom között nincsenek részmegfelelések (areferencialitás) – ez különbözteti meg az allegóriától. (A modern irodalomtudomány elmosódottnak tekinti a határt a szimbólum és az allegória között. Például *A vár fehér asszonyában* fokozatosan tűnik el a referencialitás.)

Új szókapcsolatok, szómágia, szinesztézia, homályosság (világosság hiánya a mélység jele, a homály már önmagában is költői).

A szimbolisták arisztokratizmusa: Csak kevesekhez akartak szólni. L’art pour l’art.

Zeneiségre való törekvés: Nem csilingelő csengést-bongást jelent, hanem inkább azt a hatást, amit a zene gyakorol az emberre. Tiszta rímek helyett kedvelik az asszonáncot (Magánhangzók összecsengése, de a mássalhangzók egy képzési helyben eltérhetnek.) Népszerű az alliteráció. (Verlaine: Őszi chanson)

Költészetten: Verlaine: Költészetten – elutasítja a gondolati, filozófiai, politikai tartalmakat. A nyelvet fel kell szabadítani az értelem szigora alól. Retorikus szerkesztés kerülése.

Impresszionizmus: gyakran együtt jár a szimbolizmussal; a vers futó, pillanatnyi hangulatokat örökít meg.

Tárművészetek: Képzőművészet – impresszionisták, Manet, Monet, Renoire, Degas, Csontváry, Gulácsy stb.

Zene – Debussy, Ravel, Saint-Saens, Dohnányi, korai Kodály, Bartók.

A szecesszió

Etimológia: a latin ‘secessio’ - kivonulás - szóból eredő név.

Szecesszióknak csak Ausztriában és Magyarországon hívták, Németországban *Jugendstil*, francia nyelvterületen *art nouveau*, Angliában *modern style* vagy *liberty style* volt a neve.

Az irányzat a hivatalos és a historizáló művészet ellenhatására jött létre a 19. század végén, befolyása a világháború végéig tart. A 19. század végének a dekadenshez, a misztikushoz, az allegorikushoz, és az erotikához vonzó érzés- és gondolatvilágában gyökerező művészetének előzménye az angol *preraffaeliták* mozgalma (céljuk a középkori kultúra újjáélesztése, a vallásos szellemű művészet támogatása, vonzódnak a szimbólumokhoz és stilizálásra hajlamosak), majd az Arts and Crafts (elméleti alapjait John Ruskin és William Morris vetette meg, az ipari termékek művészi színvonalának elősegítésére).

A művészetek visszavonulnak a társadalmi szférából az artisztikumba - ugyanakkor megpróbálják a társadalmi igényeket is kielégíteni. A változó világban a szecessziós művészek kérdésessé teszik, elhasználnak nyilvánítják a naturalizmus és az

impresszionizmusban elburjánzó epigonok eszközeit - ebben az értelemben láznak. A művészet csak életérzésük formai kivetülésének tartják. Példaképük a *R. Wagner*-i összművészet. Ennek nyomán a céljuk az önkifejezés mellett az emberi környezet ízlésesebb, művészies átalakítása: a használati érték és az esztétikai érték összekapcsolásának a vágya. Életérzésük a kiábrándulás, a dezillúzió, a dekadencia, s ugyanakkor valamiféle anarchikus lázadás.

Nemcsak a kirekesztett kultúrák kerülnek előtérbe, (ösi keleti, ázsiai és afrikai hatások), hanem a társadalomból kirekesztett emberek, rétegek is. Mindez párosul a művészi életforma szinte vallásos tiszteletével. A stílus veszélye a túlzás - minden tekintetben. A szecesszió nemcsak újításai miatt fontos a magyar irodalomban, hanem mert utat tört az újításra: nélküle nehezebben fejlődött volna ki a szimbolizmus, az impresszionizmus - de még az avantgárd is.

Zene: Gustav Mahler, Richard Wagner, Maurice Ravel, Dohnányi Jenő

Építészet: a spanyol Gaudi, a magyar Lechner Ödön

Festészet: Egon Schiele, Gustav Klimt, Edvard Munch.

A **magyarországi szecesszió** egyik központja a gödöllői művésztelep, mindazonáltal Rippl-Rónai József, Gulácsy Lajos, Beck Ö. Fülöp, Körösfői-Kriesch Aladár képei is mutatnak szecessziós vonásokat.

Az **iparművészetben** Kozma Lajost és a Zsolnay-gyárat kell megemlíteni. Folytatása az *art deco*.

Szecessziós épületek: Zeneakadémia, Kecskemét Cifra Palota, Budapesti Iparművészeti Múzeum

Expresszionizmus

Az avantgárd (mint 'előörs') által elindított újabb megújulási mozgalom a XX. század első évtizedeiben a XIX. században elindult modernségnek új lendületet adott, és átütő győzelmet aratott. Új irányzatok, az ún. "izmusok" sokasága lépett fel egymás mellett, illetve közvetlenül egymás után; alapelveiket rendszerint nyilatkozatokban, kiáltványokban fogalmazták meg. Egy részükre inkább a tagadás, esetleg a polgárpukkasztás volt a jellemző, mások pedig az új látásmód és új formanyelv kialakítására helyezték a hangsúlyt.

Az avantgárd tevékenysége és jelentősége túllép a művészet határain, minthogy a kultúra egészét, magát a társadalmat is át kívánta alakítani.

Az expresszionizmus az avantgárd egyik legelső és egyik legjelentősebb irányzata. Ez az irányzat az intenzív belső tartalmak kifejezője, "a kiáltás művészete"; a kirobbanó szubjektivitás, elsősorban a kitörő indulat megnyilvánulása. Az expresszionizmus jellemzően politikai tartalmú, a művésziesség és a társadalmi valóság közül az utóbbit tekinti meghatározónak. Sajátos feladata a társadalom esettjeivel való együttérzés kifejezése is.

Elnevezése a latin "expressio" ('kifejezés') származéka, ennek megfelelően ez az irányzat az impresszionizmus párja, illetve ellentéte. Meghúzódik ugyan mögötte valamilyen valóságélmény, de az expresszionista mű a reflexiót állítja a középpontba. Az expresszionista művész ellentmondásoktól terhelt, diszharmonikus világban él, ennek gyakori dimenziói: szegénység—gazdagság, életerő—halál, extázis—kétségbeesés, individualitás—szolidaritás, önzés—önfeláldozás, elidegenedettség—társadalom, elnyomottság—szabadságvágy, káosz—rend, törvény—szabadság. A bonyolult tartalmú, ellentmondásos, intenzív tudattartalom és létérzés kifejezésére keresi az expresszionista művész a megfelelő, a gátakat áttörő, újszerű nyelvi formákat.

Az expresszionizmus nem az ábrázoló, hanem a kifejező művészetek egyike, ezért az irodalomban elsősorban a lírában jelentkezik. A szubjektív tartalmak közül főleg az érzelmi és az akarati tényezőket szólaltatja meg. Fő pozitív változatai a himnikus életigenlés, a forradalmiság, az elragadtatás és a diadalérzet. Negatív válfajai, pl. a csalódottság, a kétségbeesés, az undor vagy akár az átok.

Az expresszionizmus három szemléleti változata: a konkrét bíráló, a félelem kifejezése, illetve az eszményi világ megálmodása és dicsőítése.

Stílus eszközei az intenzitás, szuggesztivitás szolgálatában álló nyelvi formák. Mindenek előtt az igei stílus ("igestílus"-nak is nevezik), az ige mellett az indulatszó kitüntetett szerepe, ezzel együtt a felkiáltás és a felszólítás, továbbá az érzéki benyomások jelei, a túlzás, a látomás, a meghökkentő szókapcsolat, a fokozás, a "képözön", a grammatikai metafora (pl. alkalmi szófajváltás), a megszemélyesítés, a szórendcsere, a szaggatott beszédmód, az erős zeneiség, a hangutánzás, a pátosz, a kötőszók elhagyása (az "aszindeton") és általában véve a nyelvi forma korlátozott mérvű felszabadítása. A beszédmód alapvetően az ógörög ditüramboszra emlékeztet.

Az expresszionizmus szülőhazája Németország, sőt ezen irányzat művelői elsősorban a német irodalom alakjai, ill. német nyelven alkotó (osztrák, svájci) szerzők.

Az expresszionizmus 1905—1920 között alakul ki, német folyóiratok és könyvkiadók körül.

Drezdában 1905—1913 között működik a *Die Brücke* ('a híd') folyóiratról elnevezett csoport, céljuk (a cím szerint is) a német és a francia modernség összekötése; a vezetőjük Kirchner (Ernst Ludwig, 1880—1938) festő és grafikus. Az irányzat esztétikai alapjait Worringer (Wilhelm, 1881—1965) fogalmazta meg először az *Absztrakció és beleérzés* c. írásában (*Abstraktion und Einfühlung*, 1908); szerinte a művészettörténetben a címben jelzett két alapművelet harca folyik.

Szürrealizmus

Modernizmus

Aktivizmus

Beat-irodalom

Posztmodern

Tárgymutató

A,Á

A költő és a verse · 39
Ábrázolási formák · 41
Abszurd · 13
Abszurd dráma · 32
Alakrajz · 36
Alakzatok · 38
Államregény · 20
Allegorikus és szimbolikus ábrázolásmód · 38
Analitikus dráma · 31
Anekdota · 19
Apokalipszis · 43
Archetípus · 40
Ars poetica · 33
Az apostolok cselekedetei · 43

B

Ballada · 35
Beszédhelyzet · 33
Biblia · 42
Bővítésen alapuló alakzatok · 39

C

Commedia dell' arte · 30

Cs

Családrege · 22
Csökkentésen vagy elhagyáson alapuló alakzatok · 39

D

Dal · 33

Digitális közvetítés · 9
Dikció (és az akció) · 25
Dráma · 25
Dráma beszéd módjai · 25
Drámai költemény · 31

E,É

Egzisztencialista regény · 22
Elbeszélő költemény · 18
Elégia · 34
Elégiko-óda · 34
Életkép · 36
Emlékirat vagy memoár · 16
Epigramma · 35
Epika · 14
Epika beszéd módjai · 14
Epika építőelemei · 14
Epika műfajai · 14
Epikus színház · 32
Episztola · 35, 36
Eposz · 14
Esztétika · 7
Etika · 7
Etimológia · 19
Eufémizmus · 11
Evangélium · 43
Evokáció · 5
Expresszionizmus · 47

F

Fabula · 18
Fejlődésregény · 20
Felcserélésen alapuló alakzatok · 39
Filozófia · 6
Folklór · 5

G

Görög tragédia szerkezete · 28
Groteszk: · 13
Gúny · 11

H

Hagyomány · 3
Hangzásbeli formák · 36
Hasonlat · 38
Helyzetdal · 36
Hermeneutika alapfogalmai · 7
Himnusz · 34
hipertext · 9
Históriás ének · 15
Humor · 11

I, Í

Időszembesítő, létösszegző verstípus
(még, már, most, majd): · 40
Interkulturalitás · 6
Intertextualitás · 4
Irodalmiság változó fogalma · 3
Irodalom · 3
Irodalomtudomány · 4
Irónia · 12

J

Jellemek · 25
Jeremiád · 35

K

Kanonizálás · 42
Károli Gáspár · 43
Kasszikus modernizmus · 45
Komédia · 26
Komikus eposz · 15
konfliktus · 25
Költő és tárgya · 39
Költői képek · 36
Könyvnyomtatás · 8
Középfajú dráma · 30
Kultusz · 6

L

Legenda · 18
Líra · 33
Lovagregények · 20

M

Megszemélyesítés · 37
Mese · 16
Metafora · 36
Metonímia · 37
Mirákulum · 30
Misztériumjáték · 30
Mítosz · 14
Monda · 15
Moralitás · 30

N

Népköltészet · 6
Novella · 19
Novellino · 19

O, Ó

Óda · 34
Ószövetség · 42

Oximoron · 38

Ö, Ő

Összetett költői képek · 38

P

Paródia · 13

Pátosz, patetikus · 11

Példázatok · 43

Pikareszk · 20

polgári regény · 21

Polifón regény · 21

Prófécia, próféták · 42

R

Rapszódia · 35

realista (társadalmi) regény · 21

Recepció · 8

Rokokó · 44

Romantika · 44

Romantikus regényt · 21

S

Stilizáltság, poétizáció, retorizáltság · 40

Sz

Szarkazmus · 13

Szatíra · 12

Szecesszió · 46

Szentimentális regény · 20

Széphistória · 16

Szerkesztési eljárások · 39

szimbolizmus · 45

Szinedoché · 37

Szinesztézia · 37

Szövetség · 42

T

Tematikus progresszió · 39

Temporális progresszió · 39

Topológiai logika · 39

Toposzok · 37

Történelmi regény · 21

Tragédia · 27

Tudatfolyam regények · 22

U, Ú

Újszövetség · 43

V

Vallomás · 16

Vándormotívum · 40

Verses regény · 19

Virtualitás · 10

Vulgáta · 43

Zs

Zsoltárok · 43